

UDK 355.43(282.04 Neretva)“1458/1490”
355.48(282.04 Neretva)“14”
94(497.5/.6)“14”
Izvorni znanstveni rad

Ante PAPONJA

PROSTOR DONJE NERETVE U VOJNO–OBRAMBENOJ STRATEGIJI KRALJA MATIJAŠA KORVINA (1458-1490)

Sažetak: U ovom znanstvenom prilogu pokušao sam pojasniti i naglasiti izniman vojno-strateški značaj prostora donje Neretve u okviru sveukupne vojno-političke strategije ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina (1458-1490) na području istočne obale Jadrana i njezinog zaleđa. U uvodnom dijelu ovog uratka na kratko sam se osvrnuo na strateški značaj ovog područja u prethodnom povijesnom razdoblju. U glavnom dijelu ovog rada sam analizirao njegov strateški značaj, najprije u okviru Matijaševe protuosmanske strategije, a poslije i u okviru njegove jadranske politike, koja je imala za cilj obnovu pomorske moći ugarsko-hrvatskog kralja na Jadranu, kao i ponovnu pojavu ugarsko-hrvatske kraljevine kao jadranske sile.

Ključne riječi: Donja Neretva, Matijaš Korvin, protuosmanska strategija, jadranska politika.

Uvod

Općepoznata je činjenica da su događaji iz godine 1463., koji su doveli do konačnog sloma i nestanka s povijesne pozornice srednjovjekovne bosanske države, pred naletom Osmanlija, bili tek početak dugotrajnog razdoblja intenzivnih ratnih sukobljavanja na cijelom potezu od rijeke Save pa sve do istočno-jadranske obale, koji se vodio između Osmanlija, s jedne strane i njihovih glavnih protivnika i suparnika Venecije i ugarsko-hrvatskog kralja sa svojim saveznicima, s druge strane. To je sukobljavanje s manjim prekidima potrajalo sve do početka 16. st., a imalo je za

posljedicu ono od čega se na kršćanskoj strani najviše strahovalo, a to je definitivno učvršćenje osmanske vlasti u Bosni kao i njihov strateški prodor na istočno-jadransku obalu u prostor između rijeka Neretve i Cetine. Ovim iznimno važnim razdobljem naše povijesti historiografija se prilično bavila, pa je tako o njoj nastala i značajna historiografska literatura, koja je s više-manje uspjeha pokušala osvijetliti tijek i smisao povijesnih zbivanja na ovim prostorima u drugoj polovici 15. st. Unutar te literature u značajnoj mjeri je znanstveno obrađivano i područje donje Neretve, bilo da je ono obrađivano u sklopu širih znanstvenih sinteza, bilo da se radilo o manjim sintezama čiji je cilj istraživanja bio usmjeren isključivo na ovo uže područje. Pažljiva znanstvena raščlamba ove literature dovodi nas do činjenice da u okviru nje nije u dovoljnoj mjeri prepoznat, pa tako ni naglašen, iznimno važan vojno-strateški značaj ovog, površinom relativno malog, područja za cijeli prostor od jadranske obale prema unutrašnjosti sve do rijeka Save na sjeveru i Drine na istoku, i za sve strane u sukobu, a osobito za ugarsko-hrvatskog kralja. Stoga sam sebi postavio za zadaću pokušati u najvećoj mogućoj mjeri istražiti taj vojno-strateški aspekt povijesti ovog područja u ovom burnom razdoblju, i njegov značaj za ukupnu protu-osmansku strategiju kralja Matijaša Korvina, kao i za njegovu, ne manje važnu, pomorsku politiku na Jadranu, koja je u perspektivi zasigurno imala za cilj potiskivanje Venecije sa hrvatske obale i otoka, te učvršćenje Ugarsko-hrvatske kraljevine kao pomorske sile na Jadranu, čijim bi ostvarenjem bitno ojačala pozicija ugarsko-hrvatskog kralja spram Osmanlija. Iako je protuosmanska politika, u ranom razdoblju njegove vlasti, bila zasigurno Matijaševa najvažnija zadaća, istodobno imamo pokazatelje koji upućuju na činjenicu da je Matijaš imao ozbiljne planove s ciljem ostvarenja svoje jadranske politike, i da se već 1465. g. Matijaš pokušavao povezati, najprije s Milanom, pa onda i sa carem Fridrichom III, protiv svojeg glavnog saveznika u protuosmanskoj borbi – Venecije.¹

¹ Pokušavajući se povezati s Milanom protiv Venecije, u veljači 1465. g. Matijaš se planirao oženiti Ippolitom kćerkom Francesca Sforze, ali u tome ga je spriječila mletačka diplomacija. Međutim, već u ljeto iste godine Matijaš se povezoao s carem Fridrichom III. u cilju poduzimanja zajedničkog pohoda na Furlaniju i Dalmaciju, uz uvjet da se Matijaš oženi carevom nećakinjom Margaretom Saskom, ali i ovaj plan su spriječili ugarski velikaši.; FRAKNÓI W., Matthias Corvinus, König von Ungarn 1458.-1490., Freiburg im Breisgau 1891., (dalje: FRAKNÓI 1891a); GRGIN B., Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska, Zagreb 2002., (dalje: GRGIN 2002)

Strateški značaj Neretve

Iz naše sadašnje perspektive, svraćajući pogled nazad, u daleku prošlost ljudskog roda, ne možemo a ne primijetiti izvanredno velik značaj pojedinih rijeka za određene zemlje, narode, kulture pa i cijele civilizacije. Ako se možemo složiti s činjenicom da su mora od najstarijih vremena predstavljala mostove među zemljama, narodima, kulturama i civilizacijama, onda bismo za pojedine rijeke i njihova ušća isto tako mogli reći da su predstavljala njihova vrata, njihov ulaz. U prilog ovoj tvrdnji mogli bismo navesti mnoštvo primjera, međutim ja ću se osvrnuti samo na neke. Uzmimo na primjer od kolikog je značaja bila rijeka Rajna za germanski svijet, rijeka Rona za Galiju, Dunav za srednju i jugoistočnu Europu, Temza za Englesku, Laba, Odra, Visla i Neva za sjevernu i sjeveroistočnu Europu, Yangtze za Kinu itd. Od istog takvog značaja je bila Neretva i njezino ušće za zaleđe istočne obale Jadrana. Takav značaj Neretve ne izvire samo iz činjenice da je ona najveća rijeka na ovoj obali Jadrana, nego mnogo više iz činjenice da ona u svom donjem toku pravi prilično veliku deltu, koja su duboko uvlači u kopno i koja je ovu rijeku nekad činila plovnom sve do Počitelja, skoro 40 km od njezinog ušća. Naime, potvrdu za to nalazimo duboko u antici, u Pseudo-Skylakovom *Periplu*, spisu koji je nastao u 4. st. pr. Krista, u kojem se navodi da su lađe plovile rijekom "Naron" 80 stadija (oko 15 km) uzvodno do nekog emporija, čije ime nije poznato.² Duboko u srednjem vijeku, s konca 14. st. po. Krista, imamo podatak da je Neretva bila plovna sve do Počitelja, jer se u njemu spominju brodogradilišta.³ I prvi osmanski popis Hercegovine iz 1475.-77. g. donosi podatak koji potvrđuje mogućnost plovidbe Neretvom do Počitelja.⁴ S druge strane, Neretva je u svom gornjem toku utrla sebi put između visokih planina sjeverne Hercegovine i svojim tokom došla do samog ruba Bosne, od koje je dijeli samo planinski prijevoj Ivan-sedlo. Imajući pred očima sve ove zemljopisne danosti i prednosti jasno nam je da su one rijeku Neretvu predodredile da za cijeli prostor svog prostranog

² "Ulaz u Neretvu nije uzak. Uplovljavaju u nju i trijere i teretne lađe sve do gornjega trgovišta koje je udaljeno od mora 80 stadija" – PATSCH C., *Povijest i topografija Narone*, Metković, 1996. g., str. 109. (dalje: PATSCH 1996.)

³ JIREČEK K., *Die Handelsstraßen und Bergwerke von Serbien und Bosnien des Mittelalters*, str. 79. (dalje: *Die Handelsstraßen...*)

⁴ "Lađe koje plove od utvrde Počitelj do mora – na tom prostoru na prijelazima preko Neretve date su pod zakup vojvodi Petru, osim onoga ko je dizdar i plovi podno utvrde Počitelj"; ALIĆ A., *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985., str. 8.-9. (dalje: *Popis 1475-77*)

zaleđa, od najstarijih vremena, bude neka vrsta izlaza u svijet, njegova glavna komunikacijska i gospodarska žila kucavica. Ušće Neretve je oduvijek predstavljalo vrata kroz koja su dolinom rijeke prema unutrašnjosti ponajprije strujali gospodarski i kulturni utjecaji,⁵ a nerijetko su se na njemu pojavljivali i neželjeni gosti koji su ga, vođeni svojim osvajačkim ambicijama, pretvarali u neku vrstu mostobrana s kojega su njihove vojne postrojbe započinjale svoje osvajačke pohode prema unutrašnjosti,⁶ dok je u iznimnim situacijama moglo poslužiti kao pribježište i utočište izbjeglicama.⁷

Tijekom srednjega vijeka delta Neretve kao i cijeli njezin tok nisu izgubili na svojoj važnosti i svom značenju. Dolina Neretve je postala glavni komunikacijski i gospodarski koridor koji je vodio od jadranske obale u unutrašnjost prema Bosni. Njome je vodio čuveni Neretvanski put "via de Narenti", koji je vodio lijevom obalom Neretve do Blagaja u Bišću, a onda je preko Porima, Vrapča, Konjica i Ivan-planine izbijao u Bosnu.⁸

⁵ O vrlo staroj trgovačkoj i prometnoj funkciji toka Neretve govori nalaz neolitičke obojene keramike iz III. tisućljeća pr. Krista, na lokalitetu Lisičići kod Konjica, koja upućuje na veze s istočnim Sredozemljem i Italijom.; BENAC A. Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica, Sarajevo, 1958. (dalje: Neolitsko naselje...); Prema poznatom Theopompovom podatku kod Strabona (VII, 5, 9) ilirsko-grčka razmjena robe odvijala se na ušću Neretve već u 5. st. pr. Krista.; PATSCH 1996., str. 109. Isto tako u širem području sliva rijeke Neretve postoje brojni nalazi novaca grčkih gradova, a najviše iz Apolonije i Dirahija.; PATSCH 1996. str. 96. Potom su tu i vijesti grčkih pisaca iz 4. st. pr. Krista koje donose podatak da se na rijeci Naroni nalazi keramička roba s otoka Hiosa i Thasosa; SUIĆ M., Istočna jadranska obala u Pseudo-Skylakovom Periplusu, Rad JAZU, knj. 306, Zagreb, 1955., str. 127. (dalje: Istočna jadranska...); LISIČAR P., Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skopje, 1951., str. 73. (dalje: Crna Korkira...)

⁶ Prvi podatak koji upućuje na možebitno rimsko vojno djelovanje na ušću Neretve je vezan za prvi ilirski rat 229. g. pr. Krista, kada su rimske ratne lađe da bi zaštitile svoje saveznike "Ardijejce i druge narode..." vjerojatno zalazile i u ušće Neretve.; NOVAK G., Vis, Zagreb, 1961., str. 32. (dalje: NOVAK, Vis); GABRIČEVIĆ B., Bilješke uz prvi ilirski rat, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 12, (5), Zadar, 1974. str. 15. (dalje: Bilješke uz...); I svi kasniji vojni pohodi rimskih konzula protiv Delmata svoje polazište su imali u delti Neretve.; ZANINOVIĆ M., Ilirsko pleme Delmati, Godišnjak Akademije BiH, IV, 1966., str. 27.-92. (dalje: Delmati...)

⁷ U prvom ratu Rimljana protiv Ilira 229. g. vjerojatno je da se dio Teutine vojske, koja je opsjedala Vis i koja je pobjegla pred približavanjem Rimljana, sklonio u ušće Neretve.; PATSCH 1996, str. 110.

⁸ Zbornik Konstantina Jirečeka, sv. I, Posebno izdanje SANU, knj. 326, Beograd, 1959., str. 73.-190., 193.-204., 205.-303., 341.-360. (dalje: Zbornik, Jireček); JIREČEK K., Istorija Srba, sv. I, Beograd, 1978., sv. II., Beograd, 1981., sv. I., str. 431. (dalje: JIREČEK 1978-1981); ČIRKOVIĆ S., Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba., Posebno izdanje SANU, knj. 48., Beograd, 1964. str. 104. bilj. 39 (dalje: ČIRKOVIĆ 1964a); VEGO M., Naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo, 1957., str. 54. (dalje: VEGO, Naselja...)

I na izmaku srednjega vijeka sačuvala se uloga Neretve kao važnog vodenog puta. Tako je bosanski kralja Ostoja, ugovorom iz 1404. g. dao pravo mletačkim trgovcima da svojim barkama, naoružanim galijama i drugim plovilima mogu slobodno ploviti ovom rijekom.⁹ Isto tako u donjem toku Neretve, upravo na mjestu gdje ona počinje praviti svoju deltu, razvilo se najvažnije srednjovjekovno trgovište na cijelom prostoru od Save do mora, u koje se slijevao najveći dio ukupne trgovine, kako one iz unutrašnjosti tako one izvana, s mora, a to je bio trg Drijeva.¹⁰ Drijeva nisu bila ishodište samo najvažnijeg Neretvanskog puta, nego je kroz njih prolazio i drugi važan trgovački put koji je vodio od istoka prema zapadu, prema dalmatinskim primorskim gradovima. To je bio jedan krak poznatog Drinskog puta koji je preko istočne Bosne izlazio na "Carigradski drum", koji se kod Trebinja odvajao i preko Luga, Popova, Hutova, Drijeva, dolinom rijeke Trebižata i preko Imotske krajine i Klisa silazio prema Splitu.¹¹ Ovakav zemljopisni položaj Drijeva predodredio ih je za ključnu posredničku ulogu u trgovini cijelog zaleđa sa obalom i prekomorskim zemljama.

Strateška važnost delte je uzrokovala stalne sukobe

Ključna strateška važnost delte Neretve, koja je prepoznata još u antičko doba, tijekom dugog povijesnog razdoblja uzrokovala je stalne političke i ratne sukobe među različitim političkim subjektima, kako izvana, s mora, tako i iz unutrašnjosti, u njihovom nastojanju da, djelomično ili potpuno, ovladaju tim prostorom, želeći u najvećoj mjeri iskoristiti njegove kompatibilne prednosti i resurse, te ih kanalizirati u svom vlastitom interesu. Vjerojatno se vojna i politička djelatnost Dionizija Starijeg Sirakuškog (406.-367.), čija je imperijalna moć počivala na ogromnoj floti od 300 "tetrera" i "pentera", i koji je likvidirao pomorsku prevlast Liburna na Jadranu, te zagospodario glavnim plovnim točkama na Jadranu, zaustavivši

⁹ LJUBIĆ Š., Listine o odnošajih južnoga slavenstva i Mletačke republike, knj. V, JAZU, Zagreb 1875., str. 39.-41. (22. 4. 1404.) (dalje: Listine o...); KOVAČEVIĆ D., Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Sarajevo, 1961., str. 159. (dalje: KOVAČEVIĆ 1961)

¹⁰ Tošić Đ., Trg Drijeva u srednjem vijeku, Sarajevo, 1987.; Autor je napisao izvanredno vrijednu znanstvenu studiju o trgu Drijeva. O ranoj prošlosti trga vidi od stranice 13. do 57. (dalje: Tošić 1987)

¹¹ DINIĆ M., Dubrovačka srednjovjekovna karavanska trgovina, JIČ III, Beograd, 1937., str. 130. (dalje: DINIĆ 1937); ŠKRIVANIĆ G., Putevi u srednjovjekovnoj Srbiji, Beograd, 1974., str. 43.-45., 53.-54., 121.-123. (dalje: ŠKRIVANIĆ 1974)

pri tom atensku trgovačku ekspanziju na Jadranu, na neki način odrazila i na stanje na ušću Neretve.¹² Iako o tome izvori šute bilo bi i previše čudno da bi jedna takva snažna pomorska sila na Jadranu ostala bez jačeg utjecaja na prostor delte Neretve. I Rimljani su odmah prepoznali stratešku važnost delte Neretve. Još u doba Republike ona se pojavljuje kao rimski mostobran i za njih sigurno područje za iskrcavanje trupa i opreme, s kojeg oni započinju osvajanje Ilirika.¹³ U doba kasnog Carstva, od konca 3. st., kada su uslijedile barbarske provale, koje su ozbiljno uzdrmale ionako već načetu strukturu Carstva, a s izgradnjom Mogorjela¹⁴ koje je imalo zadatak štititi prilaze Naroni, ovaj cijeli prostor delte se pojavljuje opet kao vojni mostobran, ali ovaj put u obrani Narone i preostalih rimskih posjeda na obali Jadrana. Međutim, neumitni tijek povijesti je s razornom silom novopridošlih naroda već početkom 7. st. na ovim prostorima definitivno zbrisao svijet antike, a s naseljavanjem Slavena moglo je započeti novo poglavlje povijesti na Neretvi.

Tijekom razdoblja ranoga srednjeg vijeka zbog nedostatka izvora teško je stvoriti imalo objektivniju povijesnu sliku o strateškom mjestu i ulozi delte Neretve unutar društvenih i gospodarskih odnosa šireg prostora jadranskog zaleđa.¹⁵ Osobno mislim da se u strateškom smislu nije ništa bitno izmijenilo, samo što je vjerojatno ukupna društvena, gospodarska i komunikacijska dinamika na ovom, pa i širem prostoru, bitno usporila.¹⁶

¹² NOVAK G., Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Sirakuškoga na Jadranu, Serta Hoffileriana, Zagreb, 1940., str. 111. i d. (dalje: Kolonizatorsko djelovanje...); ISTI, Stari Grci na Jadranskom moru, Rad JAZU, 322, 1961., str. 111. i d. (dalje: Stari Grci...); ZANINOVIĆ M., Od Helena do Hrvata, Zagreb, 1996., str. 298.-299. (dalje: Od Helena...)

¹³ PAŠALIĆ E., Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1960., str. 55., 58. (dalje: Antička naselja...)

¹⁴ Iako se istraživači ne slažu u tumačenju funkcije ovog građevinskog kompleksa, najbliži sam tvrdnji M. Zaninovića da se ipak radi o fortifikacijskom objektu.; Od Helena... str. 228.

¹⁵ U djelu Konstantina Porfirogeneta iz 9. st. kao i u Ljetopisu popa Dukljanina iz 12. st. Drijeva, kao kasnije najvažnije trgovište, se uopće ne spominju, ali to opet ne mora apsolutno značiti da tada nisu uopće postojala.; Šišić F., Letopis Popa Dukljanina, Posebno izdanje SKA, knj. XLVII, Beograd, 1928., str. 324., 327. (dalje: Letopis...)

¹⁶ Godine 1080. imamo podatak da je prodan u ropstvo neki "Marcus de Radoslaus de Narento"; RAČKI F., Documenta historicae chroaticae periodum antiquam illustrantia, VII, Zagreb, 1877., str. 134., br. 111 (dalje: RAČKI, Documenta...); Tošić 1987, str. 43.; Na osnovu navedenoga teško je utvrditi odnosi li se ovo "de Narento" na mjesto njegova podrijetla ili na šire područje Neretve. Može se odnositi i na jedno i na drugo, ali sam mišljenja da se prije moglo odnositi na trg na Neretvi, koji je možda već tada egzistirao.

Tek sa nastankom i razvojem srednjovjekovne bosanske države, i gospodarskim usponom Dubrovnika, prostor delte Neretve će ponovno osvojiti poziciju najvažnije gospodarske i komunikacijske strateške točke na istočnoj obali Jadrana i u njezinom zaleđu. Dubrovčani će biti prvi koji su prepoznali tu iznimnu stratešku važnost delte i toka Neretve, i još od 12. st. pa na dalje su spretnim kombiniranjem gospodarskih, diplomatskih i političkih mjera, s puno opreza¹⁷ postupno preuzeli potpunu kontrolu nad cjelokupnom posredničkom trgovinom jadranskog zaleđa s obalom i prekomorskim zemljama, što će im u razdoblju do sredine 15. st. bitno pomoći u jačanju njihove gospodarske snage i političkog utjecaja u njihovom bližem pa i daljem okruženju.¹⁸

I vladari srednjovjekovne bosanske države, kao i njezini pojedini oblasni gospodari u potpunosti su bili svjesni velike strateške važnosti neretvanskog koridora za svoju zemlju, kao i potrebe da se njime i fizički ovlada, kao jednim od presudnih preduvjeta za postizanje potpune gospodarske i političke samostalnosti. Međutim, u razdoblju kad su to objektivno trebali i mogli uraditi nisu se osjećali za to dovoljno snažnim a ponekad ni zainteresiranim, kasnije kada su došli u posjed Huma i Neretve¹⁹ od toga nisu imali očekivane strateške koristi, jer im nikako nije polazilo za rukom da se definitivno oslobode dominantne uloge

¹⁷ Imajući uvijek pred očima svoje gospodarske interese u Neretvi i jadranskom zaleđu, Dubrovčani su se klonili svakog političkog koraka koji bi te interese na bilo koji način doveo u pitanje, svjesni svih mogućih katastrofalnih posljedica za svoje interese, koje bi jedna nesmotrena politička odluka mogla proizvesti. Tako godine 1331. kad je korčulanski knez tražio od Dubrovčana jednu lađu kao pomoć protiv bosanskog bana, Dubrovčani su odgovorili da je ne mogu dati "jer bi bosanski ban kao moćan vladar odmah uhvatio sve dubrovačke trgovce po Bosni i oteo im trgovinu i poharao sve dubrovačke posjede na kopnu"; Povijest Bosne i Hercegovine, knjiga I., HKD Napredak, Sarajevo, 1942.-1991., str. 257.-258. (dalje: Povijest BiH)

¹⁸ Početak značajnijeg jačanja utjecaja Dubrovnika na prostoru Neretve i jadranskog zaleđa vezan je za godinu 1189. kada im je Kulin ban svojom poveljom udijelio povlastice u trgovini s Bosnom. Kasnije će Dubrovčani učvrstiti svoje pozicije u Neretvi i pojaviti se kao glavni zakupnici drijevske carine. Prve vijesti o Dubrovčanima kao zakupnicima drijevske carine su s početka 14. st. Polovicom 1303. g. vlada je donijela odluku da zakupnici trga u Drijevimu moraju izvesti iz Dubrovnika tisuću kabala vina.; GELCICH J., Monumenta Ragusina, Libri Reformationum V, JAZU, Zagreb, 1897., str. 55. (3. 7. 1303.) (dalje: Monumenta Ragusina); ĐINIĆ M., Trg Drijeva i okolina u srednjem vijeku, GNC, XLVII, Beograd, 1938., str. 120. (dalje: Trg Drijeva...)

¹⁹ Bosanski ban Stjepan II. je došao u posjed Huma 1326. g. i svoj službenoj tituli je dodao naziv "gospodar Humski"; Povijest BiH, str. 256.; ĆIRKOVIĆ S., Istorija srednjovjekovne bosanske države, Beograd, 1964., str. 90. (dalje: ĆIRKOVIĆ 1964)

Dubrovčana u posredničkoj trgovini na području Neretve i jadranskog zaleđa.²⁰ Tako je nad prostorom donje Neretve tijekom ovog razdoblja bio uspostavljen nekakav oblik kondominija, u okviru kojeg je carina u Drijevimama bila u rukama bosanske gospode, “la dicta gabella e stata deli signori de Bossna”, koja je od najstarijih vremena imala puno pravo postavljanja carinika i službenika “...pleno iure gabellarios oficialesque constituentes”, dok je trg bio u rukama Dubrovčana, koji su preko “postavljenih i korišćenih ljudi i biranih sudaca” (...li homeni... stati reti e gioverrati... e fati li judessi) organizirali upravu u njemu kako je to njima najbolje odgovaralo.²¹ Usprkos svim povremenim poteškoćama ovaj kondominij se pokazao trajnim, kao i, na prvi pogled, neproporcionalno velik gospodarski i politički utjecaj Dubrovčana na ovom području, ponajviše zbog činjenice da je bar većina od vladara i moćnika iz zaleđa u dobroj mjeri bila svjesna činjenice da su pozicije Dubrovčana ipak bile prečvrste, i da bi svaki radikalni zahvat u smjeru njihova potpunog uklanjanja izazvao tektonske političke poremećaje u širem okruženju, sa vrlo neizvjesnim ishodom za sve strane u mogućem sukobu.²²

Dolazak Osmanlija – donja Neretva u vrtlogu različitih strateških koncepcija

Konačan pad Bosne pod osmansku vlast 1463. g. izazvat će radikalne promjene u koncipiranju političkih, a osobito ratnih strateških koncepcija na prostoru srednje Europe sve do obala Jadrana, kod svih važnih političkih činitelja, koji su u narednom razdoblju bili silom prilika uvučeni u dugotrajni i iscrpljujući sukob s Osmanlijama, koji je ubrzo

²⁰ Zbog takve dominantne pozicije Dubrovčani su bili stalna smetnja hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači, koji je s njima ponajviše zbog toga bio gotovo u stalnom neprijateljstvu. Cijeli svoj život herceg se neuspješno pokušavao riješiti posredničke uloge svih inozemnih činitelja, a naročito Dubrovčana, budući da je u okviru takvih odnosa stalno trpio znatna ograničenja i gospodarske štete.; THALLOCY L., *Diplomatarium Ragusanum*, Budapest, 1887., str. 500., (*Diplomatarium...*); ČIRKOVIĆ 1964a, str. 135.

²¹ Tošić Đ., *Uređenje srednjovjekovnog trga Drijeva*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XXXIV, Sarajevo, 1983., str. 123. (dalje: Tošić 1983); *Isti*, *Stanovništvo srednjovjekovnog trga Drijeva*, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, 18, 19/XX, 1982., str.76. (dalje: Tošić 1982); *Državni arhiv Dubrovnik (DAD)*, Lett. di Lev. XII fol. 29, 2. 1. 1412.; Lett. di Lev. XV fol. 163, 3. 7. 1452.

²² To se najbolje moglo vidjeti za vrijeme rata između hercega Stjepana i Dubrovnika 1451.-1454. g.; ČIRKOVIĆ 1964a, str. 152.-209.

uslijedio. Osmansko osvojenje Bosne potpuno je poremetilo kratkotrajnu, i više prividnu nego stvarnu, ravnotežu snaga u širem području podunavlja pa sve do Jadranskog mora, koja je nakratko bila uspostavljena nakon velikog osmanskog poraza pod Beogradom, 1456. g.²³ Ishod ove bitke će za duže vrijeme promijeniti osmansku vojno-političku strategiju na europskom jugoistoku i Podunavlju, i njezino težište sa Save i Dunava prebaciti na Bosnu, kao novi pravac strateškog prodiranja prema zapadu.²⁴ Na taj način je cijeli prostor od Save do mora, za sve relevantne političke činitelje, jako dobio na strateškom značaju, a osobito prostor donje Neretve koji je njegov prirodan izlaz u svijet. Činjenica je da su mnogostruki činitelji poticali i uvjetovali osmanski vojni prodor iz zaposjednute Bosne prema Neretvi i jadranskoj obali,²⁵ ali je zasigurno jedan od najvažnijih razloga bila potreba da se trajno ovlada koridorom Neretve, osobito njezinom deltom i ušćem. Osmanlije su vjerojatno i prije zaposjedanja Bosne znali od kolike je važnosti ovladavanje ovim prostorom, kako za njihove kratkoročne tako i za dugoročne interese, ne samo na prostoru od Save do mora, nego i na širem dijelu europskog jugoistoka. Među brojnim činiteljima koji su uvjetovali osmansko ofenzivno djelovanje prema moru, u početku su prevladavali oni vojno-političke naravi, a samo manjim dijelom i gospodarske. Među činiteljima vojno-političke naravi najvažniji su bili: neovisno od svega, najprije potreba da se ovlada najvažnijim komunikacijskim koridorom na istočnoj obali Jadrana, koji je vodio prema njihovim posjedima u Bosni, da se na tom potezu probije čvrsti vojno-obrambeni sustav ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina, koji se protezao od Save do mora,²⁶ da se prekine fizička veza između teritorija Ugarsko-hrvatske kraljevine i njezinog, nominalno, najjužnijega dijela – Dubrovačke

²³ MATUZ J., *Osmansko Carstvo*, Zagreb, 1992. str. 44. (dalje: MATUZ...); U ovoj bitci su branitelji pod vodstvom velikog ugarskog vojskovođe Jánoša Hunyadija uspješno odbili napade brojčano jače osmanske sile. U obrani grada se osobito istakao franjevac sv. Ivan Kapistran koji je svojim vatrenim propovijedima poticao gorljivost branitelja.

²⁴ O promjeni osmanske osvajačke strategije nakon poraza pod Beogradom 1456. g. više vidi u: PAPONJA A., *Neki aspekti osmanske strategije prodora na područje zapadno od Neretve*, Hercegovina, br. 23, Mostar, 2009., str. 102.-107., (dalje: PAPONJA 2009)

²⁵ O najvažnijim aspektima osmanske strategije prodora prema Neretvi i Jadranu vidi u: PAPONJA 2009, str. 107.-108.

²⁶ Matijaš Korvin je svoju obrambenu strategiju na ovom prostoru dijelom baštiniio i od tradicije Sigismundovih tabora, ali ju je bitno dogradio i razvio kroz učinkovit obrambeni sustav banovina (Mačvanska, Srebrnička i Jajačka) koji se protezao od Save preko Bosne do mora, i koji je zaokružen stvaranjem Senjske kapetanije 1469. g.

Republike,²⁷ spriječiti možebitno učvršćivanje Mlečana u delti Neretve, otkloniti mogućnost da Osmanlijama neprijateljske sile deltu Neretve ne pretvore u jak protu-osmanski mostobran za izvođenje akcija velikih razmjera protiv osmanskih pozicija u Bosni,²⁸ i na koncu taj prostor iskoristiti kao stratešku potporu i odskočnu dasku pomorskoj politici sultana Mehmeda II. na području Jadrana i zapadnog Sredozemlja, koja je imala za cilj definitivno okončati latinsku pomorsku prevlast na Sredozemlju, a koja je doživjela svoju kulminaciju osmanskim zauzimanjem grada Otranta na krajnjem jugu Italije.²⁹ K tome treba još pridodati i jake gospodarske razloge koji su imali u prvoj fazi za cilj potpuno destruirati postojeći sustav gospodarskih odnosa u delti Neretve i na širem području jadranske obale, a u drugoj fazi izgraditi novi sustav gospodarskih odnosa na ovom prostoru koji bi u najvećoj mogućoj mjeri bio prilagođen gospodarskim interesima osmanske države.³⁰

I drugi, manje ili više, važni politički činitelji imali su važne gospodarske i političke interese u delti Neretve, prije svega Dubrovčani i Mlečani. Dubrovčanima je nakon 1463. g. i konačnog učvršćivanja Osmanlija u Bosni, područje donje Neretve dobilo na još većoj strateškoj važnosti, zbog činjenice da su oni na tom prostoru kontrolom gotovo cjelokupne posredničke trgovine sa zaledem preko Drijeva, uporno pokušali obraniti i održati svoju nadmoćnu gospodarsku poziciju prema osmanskoj državi. S druge strane tu su bili poslovično prisutni naslijeđeni strahovi

²⁷ Dubrovčani su formalno priznavali vlast ugarsko-hrvatskog kralja sve do 1526. g., do kada su mu isplaćivali danak, iako su to od početka 16. st. radili sa strahom jer je to iritiralo Osmanlije.; MATKOVIĆ P., Spomenici za dubrovačku povijest za vrijeme ugarsko-hrvatske zaštite, *Starine JAZU I*, 1869., str. 148.-151., 152.-154., 154.-156., 161., 163.-165. (dalje: MATKOVIĆ 1869); DINIĆ-KNEŽEVIĆ D., Dubrovčani u službi ugarskih vladara tokom srednjeg veka, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 31, 1985., str. 27., (dalje: Dubrovčani u službi...); Ni godine 1526. nije donesena nikakva odluka o prestanku suvereniteta ugarsko-hrvatskog kralja, nego su se senatori oglasili na zahtjeve Ferdinanda Habsburškog za priznanjem njegove vlasti i plaćanjem danka.; FORETIĆ V., *Godina 1358. u povijesti Dubrovnika*, *Starine JAZU* 50, 1960., str. 274.-275. (dalje: *Godina 1358...*)

²⁸ Pod ovim se uglavnom podrazumijeva mogućnost organiziranja velike križarske vojne ili vojnog pohoda saveza kršćanskih sila protiv osmanskih pozicija u Bosni, koji bi se jedino mogao uspješno izvesti koridorom Neretve.

²⁹ Osmanske snage su se iskrcale na talijansko kopno 27. srpnja 1480., a već 11. kolovoza su zauzele Otranto.; BABINGER F., *Maometto di Conquistatore e il suo tempo*, Torino, 1954., str. 575.-576. (dalje: *Maometto di...*); O aspektima ukupne pomorske politike Mehmeda II. i njegove strategije na Jadranu vidi u: PAPONJA 2009, str. 113.-114.

³⁰ O gospodarskim aspektima strategije osmanskog prodora prema Jadranu vidi u: PAPONJA 2009, str. 114.-115.

Dubrovčana od mogućnosti da se Mlečani trajno ne učvrste u donjoj Neretvi, i na taj način da potpuno ne istisnu Dubrovčane sa njima prevažnog područja, koje je nanovo potaknulo privremeno zauzimanje područja donje Neretve od strane Mlečana u bliskoj prošlosti.³¹ I Mlečani su još od početka 15. st. pokušavali, na ovaj ili onaj način, zagospodariti područjem donje Neretve.³² Na takav korak su ih tjerali različiti razlozi, a ponajviše gospodarski i strateški. Naime, temelj snage i nadmoći Venecije u odnosu na osmansku državu počivao je u apsolutnoj prevlasti njezina kapitala i trgovačkih interesa na cijelom području istočnog Sredozemlja, što joj je omogućavalo potpuno podvrgavanje cijelog tog područja svojim gospodarskim interesima. Stoga su Mlečani, u cilju održanja te nadmoći, zauzimanje cijele istočno-jadranske obale sebi postavili kao prioritetnu zadaću.³³ Ovakvo definiranje cilja nije uslijedilo samo zbog potrebe da se na taj način preuzme u svoje ruke potpuna kontrola nad cijelom posredničkom trgovinom s europskim dijelom osmanske države, nego bi to ujedno bila neka vrsta kompenzacije za gubitak svojih pozicija na istoku, koje su bile ozbiljno ugrožene osmanskim napredovanjem nakon pada Carigrada 1453. g., čime se bitno remetila postojeća ravnoteža snaga na štetu Mlečana, kao i događaji u Grčkoj 1462. g., koji su

³¹ Koliko je kod Dubrovčana postajao stalni strah od mogućeg trajnog učvršćivanja Mlečana u Neretvi vidi se iz jednog njihovog pisma koje su 12. 6. 1452. g. pisali kralju Tomašu, povodom privremenog mletačkog zauzimanja područja donje Neretve, u kojem navode: "...vidite od kolike je važnosti ta stvar, jer ako oni dobiju Neretvu, malo po malo će osvojiti i druge dijelove bosanskog kraljevstva...", stoga su ga molili da ne ide iz Neretve dok sasvim ne potisne Mlečane iz Drijeva, jer u protivnom slučaju oni će sagraditi kakvu utvrdu i nitko ih ne će odatle istjerati...; Povijest BiH, str. 528.

³² Još 1421. g. Mlečani su pregovarali sa bosanskim kraljem Stjepanom Ostojićem o kupovini Drijeva.; Listine, VIII, str. 85., 2. 4. 1421.; Trg Drijeva..., str. 142.; KOVAČEVIĆ-KOLČ D., O naselju Drijeva i njegovu položaju, GDI BiH, God. XXI-XXVII, Sarajevo, 1976. str. 34. (dalje: O naselju Drijeva...); Tošić Đ., O drijevskoj carini, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, br. 16, god. XV, 1979., str. 189. (dalje: Tošić 1979); Godine 1452. Mlečani su iskoristili težak položaj hercega Stjepana, koji im je ponudio da preuzmu Drijeva i Krajinu, (Listine, IX, str. 415.-416.) te su tako privremeno zagospodarili područjem donje Neretve. Mletačka flota je ušla u Neretvu i 27. 5. 1452. g. bez ikakva otpora zauzela Drijeva.; DAD, Consilium Rogatorum, XIII, 21 (dalje: Con. Rog.); Lett. di Lev., XV, 103

³³ Izvan mletačke kontrole je bio teritorij obale koji je pripadao Dubrovačkoj Republici, te Makarsko primorje sa ušćem Neretve. Zauzimanje područja Neretve je, pored ostalog, bilo važno i zbog mogućnosti da se mletački posjedi u Dalmaciji u budućoj perspektivi teritorijalno spoje sa mletačkom posjedima u Boki Kotorskoj i Albaniji, te da se tako ovlada cijelom istočnom obalom Jadrana od Albanije do Trsta.

se postupno otimali kontroli i po mletačke interese pošli u neželjenom pravcu,³⁴ te u konačnici doveli do značajnih teritorijalnih gubitaka i ukupnog slabljenja njihovih pozicija na istoku. S druge strane, zauzimanjem Makarskog primorja i Neretve Mlečani bi odaslali i ugarsko-hrvatskom kralju znakovitu poruku, na način da je s njegovim pretenzijama na Jadranu zauvijek gotovo, i da ne postoje više ni formalni razlozi da u svojoj tituli nosi naslov “kralja Dalmacije”, koji je Sigismund nastavio i dalje nositi, i nakon što je potpisao primirje s Mlečanima 1433. g., koje je ujedno označilo gubitak dalmatinske obale i gradova.³⁵

Strateški značaj donje Neretve za kralja Matijaša Korvina

U ukupnoj protu-osmanskoj vojno-obrambenoj strategiji kralja Matijaša (1458.-1490.), koja je svoj najteži ispit nakon 1463. g. polagala na području od Save do Jadrana, prostor donje Neretve je zauzimaio specifično i važno mjesto. Ako su banovine Jajačka i Srebrenička u najvećoj mjeri imale ulogu čvrstog neprobojnog bedema, strateška uloga donje Neretve je bila od višestrukog vojnog, političkog i gospodarskog značaja. Svakako da je vojno-strateška uloga ovog područja bila na prvom mjestu. Uspostavljanjem potpune kontrole nad područjem Neretve, kralj Matijaš je svoj obrambeni sustav mogao protegnuti od krajnjih južnih rubova Jajačke banovine pa sve do mora, te ga tako učiniti teritorijalno potpuno povezanim.³⁶ Dakle, kontrola nad tim područjem trebala je služiti osiguranju kompaktnosti Matijaševa obrambenog sustava i sprječavanju prodora Osmanlija prema jadranskoj obali. Druga uloga ovog područja je bila

³⁴ Nakon što su Osmanlije zagospodarili najvažnijim sjeverno-egejskim otocima, njihov pritisak se usmjerio na jug. Prva žrtva je bio knez Lesbosa, u jesen 1462. g. Osmanlije su zauzeli otok, a knez Nikola je smaknut usprkos obećanju da će mu biti pošteđen život. Venecija, koja je tamo imala snažnu flotu, je nastojala sultanu ne pružiti izgovor za rat, te je zapovjedila zapovjedniku flote da se ne miješa, osim ako bude primoran na obranu. Međutim mletački naponi da se izbjegne rat su bili uzaludni. Kad je mletački upravnik u Modonu na Peloponezu primio odbjeglog roba atenskog subaše Omara, koji je sa sobom donio neki ukradeni novac (100 000 akči), i odbio ga vratiti, Omar je u svibnju 1463. g. osvajanjem Argosa i nastavkom pritiska prema Koronu i Modonu započeo dugotrajni rat, iako Mlečani u prvi mah nisu mogli procijeniti radi li se o ograničenom kažnjavanju ili o početku velikog rata.; ŠUNJIĆ M., Bosna i Venecija, HKD Napredak, Sarajevo, 1996., str. 372.-373. (dalje: ŠUNJIĆ 1996)

³⁵ RAUKAR T. – PETRICIOLI I. – ŠVELEC F. – PERIČIĆ Š., Prošlost Zadra III, Zadar pod mletačkom upravom 1409.-1797., Zadar, 1987., 34.-36. (dalje: Prošlost Zadra III)

³⁶ U vrijeme kad je kralj Matijaš organizirao Jajačku i Srebreničku banovinu i nešto kasnije, područje Neretve je bilo pod vlašću hercega Stjepana Vukčića Kosače.

potencijalno vojno-ofenzivnog karaktera. Naime, poznato je da je krajnji vojni cilj kralja Matijaša na prostoru od Save do Jadrana bio, ne samo zaustavljanje daljnjeg osmanskog napredovanja prema zapadu, nego i potpuno potiskivanje Osmanlija iz Bosne preko Drine na istok.³⁷ U tom slučaju prostor donje Neretve je mogao poslužiti kao izvanredan vojni mostobran za ofenzivne akcije protiv osmanskih pozicija u Bosni, koje je upravo prodor s juga mogao učiniti najranjivijim. Kao djelomičan pokazatelj mogle su poslužiti i veoma uspješne akcije hercegovih sinova protiv Osmanlija u ljeto 1463. g., u kojima su oslobođene ne samo hercegovske zemlje, nego i dio istočne Bosne.³⁸ Ovu konstataciju moramo dijelom uzeti sa zadržkom jer ne znamo pouzdano s kakvim su snagama na tom prostoru raspolagale Osmanlije. Unatoč svemu ova uspješna akcija morala se dojmiti kralja Matijaša, i dodatno pojačati njegovo uvjerenje o iznimnoj strateškoj vrijednosti donje Neretve za ostvarenje njegovih vojnih planova. Tim više mu je taj prostor morao postati potencijalno važniji nakon neočekivanog poraza njegove vojske pod Zvornikom 1464. g.,³⁹ koji je umnogome izmijenio njegovu ukupnu vojnu strategiju prema Osmanlijama u Bosni. Matijašu je tada vjerojatno bilo jasno da vlastitim snagama ne može istjerati Osmanlije iz Bosne, i da je to jedino moguće organiziranjem velikog pohoda međunarodnih razmjera, ili u obliku križarskog pohoda, ili velike vojne akcije šireg saveza kršćanskih država zapada, koja bi se najuspješnije mogla izvesti sa ušća Neretve. Iako za to u izvorima nemamo dovoljno uporišta, usuđujem se ustvrditi da je kralj Matijaš do konca života vjerovao u mogućnost jednog takvog pohoda, i da je to bio jedan od najvažnijih razloga zašto je četvrt stoljeća žilavo i uporno "do posljednjeg daha" branio svoje pozicije u Neretvi. Bilo bi nerealno očekivati da su kralj Matijaš, kao i njegovi politički suvremenici na različitim stranama kršćanskog zapada, bili tada, kao suvremenici, svjesni činjenice da su društveni uvjeti koji su pogodovali organiziranju križarskih vojni u društvima europskog kršćanskog zapada zauvijek iščezli, i da je europski zapad u

³⁷ PAPONJA 2009, str. 109.

³⁸ Hercegov sin Vlatko je u oblasti Kovačevića u Bosni osvojio tri grada, a jedan od njih je bio blizu Srebrenice.; Listine X, str. 286.; PAPONJA 2009, str. 112.; ĆIRKOVIĆ 1964a, str. 255.

³⁹ KLAIĆ V., Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća, sv. II, dio III. Zagreb, 1904., str. 55.-56. (dalje: KLAIĆ II, III); ĆOROVIĆ V., Historija Bosne, Posebna izdanja SKA, knj. CXXIX, Društveni i historijski spisi, knj. 53, Beograd, 1940., str. 572.-573. (dalje: ĆOROVIĆ 1940); O posljedicama Matijaševa poraza pod Zvornikom vidi u: PAPONJA 2009, str. 109.-110.

tolikoj mjeri patio od nedostatka političkog autoriteta i nejedinstva političke volje, što će na duže vrijeme onemogućiti bilo kakav ozbiljniji vojni savez protiv Osmanlija.⁴⁰ S druge strane, područje donje Neretve će imati još jednu važnu stratešku zadaću, i to u okviru ukupne jadranske politike kralja Matijaša, koja je uključivala i strategiju obnove pomorske moći ugarsko-hrvatskog kralja na Jadranu, a koja će dobiti na dinamici u 70-im godinama 15. st.⁴¹

Prostor donje Neretve će za kralja Matijaša biti ne manje važan i u političkom i gospodarskom smislu. U političkom smislu za kralja Matijaša je kontrola ovog područja, s jedne strane, značila mogućnost da uspostavi i fizički dodir sa svojim, nominalno, najjužnijim posjedom, teritorijem Dubrovačke Republike. S druge strane, to bi značilo i održanje Ugarsko-hrvatske kraljevine kao pomorske države, i donekle opravdalo naslov “kralja Dalmacije”, koji je nosio u svojoj vladarskoj tituli. S gospodarskog aspekta zaposjedanje ovog područja za Matijaša bi značilo i uspostavu potpune kontrole nad trgovinom, na širem području jadranskog zaleđa. Sve bi imalo za posljedicu kreiranje novih gospodarskih odnosa na cijelom gravitirajućem području, čijom bi se eksploatacijom omogućilo stvaranje značajne materijalne potpore njegovim političkim i vojnim planovima na krajnjem jugu svoje zemlje, što bi ujedno donekle ublažilo stalnu novčanu oskudicu koja je izgleda ponajviše “krojila” njegovu vojnu strategiju.⁴² Zbog stalne novčane oskudice svako povećanje prihoda za Matijaša je bila nasušna potreba, poglavito zbog činjenice da su stalne osmanske provale i pustošenja, bar na hrvatskim područjima južno od Gvozda, dovele do značajnijeg gospodarskog zastoja, i da su ukupni vojni troškovi na krajnjem jugu kraljevine zasigurno znatno nadmašivali prihode državne blagajne s tog područja.

⁴⁰ O ovome vidi u: PAPONJA 2009, str. 97-98.

⁴¹ Ova ideja će naglo oživjeti nakon 1476. g. i odođivanja Matijaša s Aragoncima iz Napulja.; GRGIN B., Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska, Zagreb 2002., str. 78. (dalje: GRGIN 2002)

⁴² Da bi ublažili njegovu stalnu oskudicu u novcu Matijaša su najviše novčano pomagali papa, Venecija i Dubrovnik. Samo u 1465. godini za račun svojih velikih vojnih planova Matijaš je od pape dobio 80 000 dukata pomoći.; PASTOR L., Geschichte der Päpste, II, Freiburg im Breisgau, 1926., str. 358. (dalje: PASTOR 1926). Mlečani su mu u veljači iste godine dali samo 10 000 dukata ispričavajući se svojim ogromnim izdancima.; ČOROVIĆ 1940, str. 572.-573. Dubrovčani su u studenom 1465. g. poslali Matijašu 2 000 dukata, 1 000 od skupljenih priloga za križarski rat, 500 na ime tributa i 500 kao poklon.; Diplomatarium..., str. 765.-766.

Imajući pred očima i pomno analizirajući i prosuđujući gore navedene činjenice, razmišljanja i pretpostavke, postaje nam mnogo jasnije zašto je Matijaševa vojna akcija koncem 1465. g. u Neretvi,⁴³ u okviru koje je zaposjeo područje donje Neretve, bila tako odlučna i energična. Ovakvom vojnom reakcijom Matijaš je ne samo stavio do znanja kakvo je njegovo raspoloženje spram jednostrane vojne akcije Mlečana u Krajini i Neretvi,⁴⁴ nego im je na taj način vjerojatno htio jasno poručiti da taj prostor smatra, ne samo svojom trenutnom interesnom sferom, nego i integralnim dijelom svog kraljevstva.⁴⁵

Nakon što je Matijaš vojno zaposjeo prostor donje Neretve, odmah je pristupio strukturiranju svoje političke, vojne i gospodarske moći na njemu. Na političkom planu Matijaš je napravio pravi politički zaokret, napustivši svoje staro savezništvo sa hercegom i njegovim sinovima Vlatkom i Vladislavom, koje je trajalo još od 1463. g. od vremena njihovih zajedničkih vojnih akcija protiv Osmanlija u Bosni,⁴⁶ kada je Matijaš, pomalo

⁴³ U situaciji kad su Osmanlije i Mlečani počeli komadati zemlju hercega Stjepana, Matijaš je odlučno krenuo u akciju. Uputio je Jana Vitovca bana Slavonije i Ivana Rozgonjija s 5000 konjanika da preuzme gradove u Humskoj zemlji. Dolazak Matijaševe vojske je očekivan u Drijevimama već koncem studenog 1465. g.; NAGY I. – NYARI A., Magyar diplomaciai emlekek Matyas kiraly karabol, I, Budapest, 1875., str. 382. (dalje: NAGY 1875); Cons. Rog. XVIII, 251., 28. 11. 1465.; Svakako je Matijaševa vojska već početkom prosinca bila u blizini Neretve, jer su Dubrovčani uputili hercega Stjepana, koji je tražio namirnice za svoj grad Ključ, na ugarske vojne zapovjednike.; Cons. Rog. XVIII, 253., 254., 28. 11. i 2. 12. 1465. g.

⁴⁴ U jednom pismu izvjestitelja milanskog dvora se navodi da su Matijaševi vojnici pri ulasku u Drijeva demonstrativno pobacali mletačke zastave na zemlju.; NAGY 1875., II, str. 49.; ATANASOVSKI V., Pad Hercegovine, Beograd, 1979., str. 119. (dalje: ATANASOVSKI 1979)

⁴⁵ I kralj Sigismund je ove prostore smatrao integralnim dijelom ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Nakon Sandaljeve smrti, 1435. g. Sigismund je zapovjedio vlasteli Ivanu i Stjepanu Frankapanu da odmah osvoje Humsku zemlju, i sačuvaju je za kralja.; THALLOCY L. – BARABAS S., Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus, Budapest, 1910., str. 256.-266. (dalje: Codex...); Sigismund je pismom od 31. 3. 1435. g. tražio od Dubrovčana da pomognu humskoj vlasteli, koja se poslije Sandaljeve smrti vratila u "uobičajenu pokornost ugarskoj kruni"; Diplomatarium, str. 391.; Cons. Rog. V, fol. 291.

⁴⁶ Izgleda da su herceg i njegovi sinovi znatno pomogli Matijašu prilikom osvajanja Jajca. Herceg je kasnije sam govorio kako je čuo da je sultan izjavljivao da je zbog njega izgubio Jajce, a ne zbog ugarskog kralja. Sam herceg nije sudjelovao u osvajanju Jajca, ali je tamo vjerojatno bio Vladislav, jer je herceg već 21. 12. 1463. g. prolazio kroz Konavle.; Cons. Rog. XVIII, 6, 8, 21, 30. 12. 1463.; ČIRKOVIĆ 1964a, str. 259.; Herceg je ovom prilikom pomagao Matijaša i novcem, dao mu je 12 000 dukata. Prema jednoj izjavi hercegovoj ili sultanovoj, Matijaš je tada imao premalo vojske.; Listine X, str. 350.-351.

impresioniran vojnim uspjesima hercegovih sinova, a osobito Vladislavom koji je pokazivao osobit ratnički žar, Vladislavu izdao povelju kojom ga je primio u red ugarske vlastele, potvrdio mu sve posjede i na upravljanje mu dao Ramu, Uskoplje, Livno i utvrde Prozor i Veselu Stražu.⁴⁷ Na ovakav politički zaokret kralj Matijaš se odlučio iz više razloga. Kao prvo, herceg i njegovi sinovi su postali “kolateralne žrtve” promjene Matijaševe obrambene strategije, koja se stabilizirala na rijeci Neretvi, i koja više nije uključivala znatniji vojni angažman na području najvećeg dijela hercegove zemlje istočno od Neretve pa sve do gornjeg toka Drine.⁴⁸ S druge strane, osmanska vojna akcija iz 1465. g., u okviru koje su Osmanlije uspjele osvojiti najveći dio hercegove zemlje istočno od Neretve, je za Matijaševe daljnje planove, učinila hercega i njegove sinove irelevantnim činiteljima i u političkom i u vojnom smislu.⁴⁹ Na koncu, u Matijaševim očima “istočni grijeh” politike hercega i njegovih sinova je bilo njihovo stalno političko oslanjanje na Veneciju,⁵⁰ koje je uvijek predstavljalo potencijalnu prijetnju Matijaševim pozicijama u Neretvi. Iako je nakon smrti hercega Stjepana, kad je riječ o Kosačama, Matijaša najviše zanimalo kako se dokopati bogate zaostavštine pokojnog hercega,⁵¹ ipak u političkom smislu on nije u potpunosti odbacio

⁴⁷ THALLOCY L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München-Leipzig, 1914., str. 418.-422. (dalje: Studien...)

⁴⁸ PAPONJA 2009, str. 109.-110.

⁴⁹ U svom snažnom naletu osmanska vojska je do jeseni 1465. g. na nekim mjestima doprla do dubrovačke granice, a prema zapadu se približavala Neretvi. Do rujna u osmanskim rukama su bili: Ljubomir, Popovo, Žurovići, Bijela, Uskoplje, Zupci, Vrsinje i Gacko.; ĆIRKOVIĆ 1964a, str. 263.; Trg Drijeva, str. 140.

⁵⁰ Još u godinama koje su prethodile padu Bosne pod osmansku vlast, herceg Stjepan je najveći dio oružja nabavljao u Veneciji.; Listine X, str. 193.-196., 229., 238.; Chronica Ragusina, Junii Resti item Joannis Gundulae, digessit, Sp. Nodilo, Zagrabiae, 1893., str. 361.-362. (dalje: Chronica...); KLAJČ V., Poviest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb, 1882., str. 323. (dalje: KLAJČ 1882); Herceg je nešto prije mletačke akcije u Drijevima i Krajini bio pismeno ovlastio splitskog kneza da u slučaju velike opasnosti od Osmanlija, u ime mletačke vlade preuzme Krajinu i Drijeva.; Listine X, str. 345.; Matijaš je zasigurno imao pred očima i Vladislavove izjave iz 1463. g., kad je izjavljivao da sve što osvaja, osvaja u ime Venecije.; Listine X, str. 288.; Nakon što je kralj Matijaš koncem 1465. g. odbacio Vladislava, ovaj se odmah priklonio Mlečanima, koji su ga odmah imenovali svojim glavnim vojnim zapovjednikom “capiteanus generalis”; Listine X, str. 347.-348.

⁵¹ Stalna financijska oskudica je natjerala Matijaša da vrši pritisak na Dubrovčane da mu na ime troškova njegove vojske isplate najveći dio hercegove zaostavštine u novcu. Kako Dubrovčani nisu popustili pritisku, Matijaš je zabranio da se iz ukupne zaostavštine hercega Stjepana bilo kome što isplaćuje, pridržavajući sebi pravo da donese konačno rješenje.; Božić I., Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, SANU, Posebna izdanja knjiga CC, Istorijski institut, knj. 3, Beograd, 1952., str. 181. (dalje: Božić 1952)

novog hercega Vlatka. Čak što više, dugo vremena ga je nastojao privoljeti da mu se podvrgne⁵² i da se tako uključi u njegove strukture moći, stoga, u tom razdoblju i nije dirao u njegove posjede na zapadnoj obali Neretve vjerojatno očekujući njegov pristanak.⁵³ Takva Matijaševa nastojanja su trajala sve dok herceg Vlatko, pritiješnjen sa svih strana, nije odlučio potražiti privremeni izlaz iz te situacije u priklanjanju Osmanlijama, a u njegovoj takvoj odluci su svoje umiješane prste zasigurno imali i Mlečani.⁵⁴

⁵² Matijaš je sve do 1470. g., ne skidajući sekvestar sa depozita hercega Stjepana koji se nalazio u Dubrovniku, preko Dubrovčana stalno vršio pritisak na hercega da mu se pokori. Godine 1467. Dubrovčani su očito vršili pritisak na hercega da sredi svoje odnose s Matijašem, i izražavali su spremnost da će preko svojih ljudi "preporučiti" hercegovu stvar na budimskom dvoru.; Cons. Rog. XIX, 174; I početkom 1469. g., 7. veljače su Dubrovčani savjetovali izaslanicima hercega Vlatka da njihov gospodar brzo uputi izaslanstvo u Ugarsku i "prikloni se kraljevoj volji"; Cons. Rog. XX, 121; Posljednji pokušaj da se herceg pokori Matijašu Dubrovčani su učinili u veljači 1470. g., međutim, herceg je tada već bio u vezi sa Osmanlijama.; Cons. Rog. XX, 244, 13. 3. 1470.

⁵³ Čini se da su se ti hercegovski posjedi nalazili u zaleđu Biokova, od Vrgorca preko Imotskog, uključujući Radobilju, pa sve do Cetine. Vrgorac je sigurno bio u Vlatkovim rukama, jer su mu ga tek 1470. g. u rujnu preoteli Vlatkovići.; Cons. Rog. XXI, 4, 15. 9. 1470.; Iz godine 1467. imamo naznaka da je i Imotski bio pod Vlatkovom vlašću.; ĐINIĆ M., Zemlje hercega svetog Save, Glas CLXXXII, 91 (7), Beograd, 1940., str. 101. (dalje: ĐINIĆ 1940); Čini se da je i župa Radobilja bila u hercegovim rukama. O tome svjedoči podatak iz godine 1467., kada su hercegovski izaslanici bili u Veneciji dužd im je potvrdio jednu raniju privilegiju od 13. 11. 1455. g., obećavši da ne će istupati protiv hercegovih interesa u Radobilji.; ATANASOVSKI 1979, str.120.; Izgleda da je i tvrda Visući na Cetini u siječnju 1466. g. bila u rukama hercega i sinova. Njegova zapovjednika Radiča Banovića Mlečani sigurno ne bi pomagali da nije bio lojalan hercegu. Međutim, čini se da su hercegovski sinovi u međuvremenu izgubili Visući, dok su ga ponovo morali osvajati 1473. g. To se moglo dogoditi najprije u vremenu kad su izgubili Vrgorac, ili nešto kasnije.; ŠUNJIĆ M., Kad je mletačka posada ušla u hercegovu tvrđavu Visući, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XV, Sarajevo, 1964., str. 197.-199. (dalje: ŠUNJIĆ 1964)

⁵⁴ Koncem ožujka 1470. g. mletački izaslanik Giovanni Antonio Mini je poslije neuspjelih pregovora s Dubrovčanima o povratu očevog blaga hercegu Vlatku, izvjestio Veneciju o rezultatima svoje misije "i o pogibelji da se vojvoda Vlatko od nevolje prisiljen, ne baci u turski naručaj". Dana 5. veljače 1470. g. u mletačkom Senatu se Dubrovčane optužuje "da nepravedno i nevierno si posvojavaju" hercegovu blago, a na ponovljene zahtjeve odgovaraju "praznim riječima, i što takovim otimanjem siluju Vlatka da se Turčinu preda, a to neizmjernom škomom cieloga kršćanstva"; Božić I., Mlečani prema nasljednicima hercega Stevana, Zbornik Filozofskog fakulteta VI-2, Beograd, 1962., str. 118. (dalje: Božić 1962); Koliko god se u ovakvim riječima zrcali objektivno težak položaj u kome se nalazio herceg Vlatko, isto tako se može steći dojam kao da su Mlečani ovim svojim, pomalo patetičnim pristupom, pokušali stvoriti neku vrstu alibija za hercegovu odluku da prijeđe na stranu Osmanlija, i tako je pokušati opravdati pred kršćanskom javnošću. Dojam o jednom takvom mogućem scenariju pojačava činjenica da su Mlečani hercega Vlatka, iako je već bio "turski čovjek", još u veljači 1471. g. držali na popisu svojih saveznika.; Isto, str. 119.-120.

Ključni problem je bio u tome što herceg Vlatko, u trenutku kad su mu Osmanlije, Kralj Matijaš i Venecija potpuno raskomadali zemlju, nipošto nije htio prihvatiti političku realnost, nego je naivno vjerovao da u takvoj situaciji, naročito prema kralju Matijašu, može sačuvati neovisnu političku poziciju, gajeći iluzije da bi mu njegovi vlastiti napori uz sretan splet okolnosti i za njega pozitivan razvoj budućih političkih i ratnih događanja, mogli omogućiti obnovu vlasti na njegovoj očevini. Međutim, krajnji rezultat takve njegove politike je bio potpuni gubitak svih svojih posjeda⁵⁵ i političkog utjecaja, te njegovo pretvaranje u običnog osmanskog timarnika.⁵⁶

Odbacivši Vladislava, Matijaš je odlučio potražiti čvrst oslonac u savezništvu sa vlastelom Radivojevićima-Vlatkovićima. Za ovakvo savezništvo je postojao i velik obostrani interes. Za Matijaša je bilo važno što su Vlatkovići bili najmoćnija vlastela na području između Neretve i Cetine,

⁵⁵ Tijekom vojne akcije 1479. g. na području zapadno od Neretve prema primorju, Osmanlije su zaposjedali zadnje ostatke hercegovih zemalja, kako izvor navodi zauzeli su sve hercegove zemlje "i one starijeg mu brata Vladislava"; LJUBIĆ Š., O odnošajih medju Dubrovčani i Mletčani za ugarsko-hrvatskog vladanja u Dubrovniku, Rad JAZU 17, 1871., str. 60.-61. (dalje: LJUBIĆ 1871); Zanimljivo je da je Vladislav malo poslije toga zauvijek napustio primorje i otišao na svoje posjede u Slavoniju. I Mlečani nisu ostali po strani, te su izgleda "dokrajčili" hercegove posjede u primorju zauzimanjem utvrde Visući, koju su zauzeli u sklopu dodatnog osiguranja Omiša i svog posjeda na ušću Cetine.; ŠUNJIĆ M., Stipendiarii Veneti u Dalmaciji i Dalmatinci kao mletački plaćenici u XV vijeku, Godišnjak Društva istoričara BiH, god. XIII, Sarajevo 1962., str. 278. (dalje: ŠUNJIĆ 1962)

⁵⁶ U dijelu literature se pojavila tvrdnja da je herceg Vlatko, nakon pada Novog u prosincu 1481. g., zauvijek napustio ovo područje, čak da je otišao "ravno u Ugarsku"; POPARIĆ B., Tužna povijest hercegove zemlje, 1437.-1482., Zagreb, 1942., str. 122. (dalje: POPARIĆ 1942). Međutim, očito je da se to nije dogodilo, i da je herceg ostao u svom starom kraju. Čini se da je hercegova predaja Novog imala svoju cijenu, i da su Osmanlije za to ustupile hercegu dio teritorija zapadno od Neretve. Donado da Lezze donosi podatak da je paša koji je zauzeo Novi, dao hercegu "certi casali per suo vivere sopra le montagni de Maretani"; RADONJIĆ J., Donado da Lezze i njegova "Historija Turchesca", Godišnjica Nikole Čupića XXII, Beograd, 1913., str. 185. (dalje: Historija Turchesca). Iz priloženog je vidljivo da je herceg dobio određeni posjed, ali ne u vlasništvo, nego samo na uživanje kao osmanski podanik. I drugi izvori potvrđuju da je herceg u ovo vrijeme vladao dijelom Humske zemlje, (Dubrovački Senat je 17. veljače 1487. g. darovao subašu Skendera "qui venit in Chomscha Xemglia in tenutam locorum que tenebat cherzech Vlatchus"; Cons. Rog. XXV, 146. U lipnju je ponovo darovan Skender "qui tenet subaslach quod tenebat Vlatchus cherzech"; Cons. Rog. XXV, 17107. 6. 1487) ali je teško precizno utvrditi gdje točno. Jedino što se iz izvora da zaključiti jest da se hercegov posjed nalazio zapadno od Neretve, i da je bio u blizini područja kojim je vladao fra Augustin.; Dubrovčani su 10. studenog 1488. g. darovali "Alibegh subaslacho qui tenet in quod tenebat Vlatchus cherzech et voyuoda Augustinus"; Cons. Rog. XXV, 279.

i kao takvi poželjni vojni saveznici. Povoljna je okolnost bila i što su Vlatkovići bili stari i vjerni saveznici Matijaševih podanika Dubrovčana, od kojih su dobivali stalnu godišnju pomoć u novcu, tzv. "provižiyun".⁵⁷ Povoljna je okolnost za Matijaša bila i činjenica da su Vlatkovići u narednom razdoblju postajali sve ovisniji o ovoj dubrovačkoj pomoći, te su ih Dubrovčani na taj način mogli u prilično velikoj mjeri politički kontrolirati, ponekad čak i metodom ucjene.⁵⁸

S druge strane, u cilju što čvršćeg vezivanja Vlatkovića uz sebe, Matijaš je, da ga ne košta puno, mogao u potpunosti udovoljiti njihovim najdubljim političkim željama: da se konačno potpuno oslobode prevlasti Kosača, da postanu jedini gospodari na cijelom području između Neretve i Cetine, da povrate svoje stare baštine u Makarskom primorju, koje su bile pod kontrolom Mlečana i da postanu jedini gospodari trga Drijeva.⁵⁹ Do kolovoza 1466. g. je savez između Matijaša i Vlatkovića bio u potpunosti učvršćen, kad se Ivaniš Vlatković javlja kao: "Johannis Humski perpetui comitis de Wrathar ac vayuode terre Humie et de Hliuna".⁶⁰

U vojno-obrambenom smislu kralj Matijaš se ponajviše mogao osloniti na obrambene mogućnosti koje je pružala sama delta Neretve, kao i na niz manjih ili većih utvrda, koje su se uglavnom nalazile na rubovima delte. Sigurno je da su Matijaševi ljudi pri dolasku u Neretvu veoma brzo i lako uočili iznimne prirodne obrambene mogućnosti delte Neretve.

⁵⁷ Nakon pregovora između Vlatkovića i Dubrovčana 1452. g., Dubrovčani su izdali povelju kojom je Ivaniš Vlatković sa braćom primljen za vlastelina i dobio 600 perpera godišnjeg "provižiyuna"; STOJANOVIĆ LJ., Stare srpske povelje i pisma, knj. I, deo II, Beograd, 1934., str. 133.-138. (dalje: STOJANOVIĆ 1934); FORETIĆ V., Povijest Dubrovnika I, Zagreb, 1980., str. 226. (dalje: FORETIĆ 1980)

⁵⁸ Sama bit odnosa između Dubrovčana i Vlatkovića možda se najbolje može iščitati iz jednog dubrovačkog dokumenta iz listopada 1472. g., u kojem mu stavljaju do znanja da, ako ne bude pokoran "više ne će od naše komune dobivati provižjun"; Cons. Rog. XXI, 256, 1. 10. 1472.

⁵⁹ Izgleda da je kralj Matijaš odmah po zauzimanju Neretve prepustio upravu nad Drijevim Vlatkovićima. U idućih nekoliko godina, sve do pada pod osmanlijsku vlast, izgleda da su Drijeva bila u njihovim rukama. Tako su koncem siječnja 1467. g. Dubrovčani slali svoje izaslanike Ivanišu i Žarku Vlatkoviću zbog Drijevljana. "...respondendi Narentinis... quod pro eorum factis mittemus ad voyvodam Ivanis et Xarchus"; Cons. Rog. XIX, 165, 31. 1. 1467.; Tošić 1987., str. 176 ; I iduće godine Dubrovčani su im se obraćali u nekoliko navrata "pro dohana Narente"; Cons. Rog. XX, 72, 20. 9. 1468.; 82, 20. 9. 1468.; ATANASOVSKI 1979, str. 122.; iako izvori ne ukazuju o čemu su razgovarali, vjerojatno se radilo o pregovorima o zakupu neretljanske carine, koji unatoč sve jačem osmanskom pritisku nisu prekidani. "...de praticando cum comite Xarcho Vlatchovich pro facto gabelle Narenti"; Cons. Rog. XIX, 231, 9. 2. 1470.; Tošić 1987, str. 177.

⁶⁰ DINIĆ 1940, str. 187.

To je bio močvaran i u velikoj mjeri šumovit prostor, kroz koji je Neretva meandrirala jednim, ali vjerojatno i više većih rukavaca, te nizom manjih.⁶¹ Prostor na čijem se rubu nalazilo mnoštvo većih ili manjih izvora, kraćih ili dužih riječnih tokova. Područje teško savladivo za protivnika koji ga ne poznaje i nije s njim suživljen. Jedna od njegovih velikih strateških prednosti je bila i ta što se vodenim tokovima moglo doći u blizinu svih utvrda koje su se nalazile na rubovima tog prostora, čime im se u svakom trenutku mogla pružiti učinkovita vojna i logistička potpora.⁶²

Na ovakvom relativno malom prostoru kralju Matijašu će stajati na raspolaganju priličan broj većih ili manjih utvrda: Počitelj,⁶³ Novi,⁶⁴ Koš,⁶⁵

⁶¹ Brojni pokazatelji ukazuju da hidrografska situacija u delti Neretve u 15. st. nije bila kao danas. Uranjajući u ovu problematiku nailazimo na mnoštvo pokazatelja koji otvaraju brojna pitanja koja traže svoje odgovore. Među ostalim: dokle je sezao teritorij grada Narone? Kuda je u to vrijeme tekao Norin i gdje se ulijevao u Neretvu? Je li se Neretva ispod Gabele razdvajala na dva glavna rukavca? Je li se pojam Drijeva odnosio samo na jedan trg ili na šire područje u delti na kojem se trgovalo? U kojoj je mjeri slijeganje tla utjecalo na izmjenu hidrografske situacije u Neretvi? Rješenje ovih pitanja kao i brojnih drugih koje nisam naveo, zahtijeva veoma ozbiljna hidrološka, arheološka i toponomastička istraživanja.

⁶² Kako sam već naveo u to vrijeme je Neretva do Počitelja bila plovna.; vidi bilješke 2 i 3.; I rijeka Krupa je bila plovna. To potvrđuje činjenica da 1429. g. jedna lađa natovarena solju "et transitam fecit per mercatum Narenti", nakon čega iskrcava teret "ad locum Drin"; Tošić 1987, str. 26.; Ova lađa je mogla u lokalitet Drijen doći samo rijekom Krupom koja je lijeva pritoka Neretve.

⁶³ Počitelj se nalazio uz samu Neretvu na lijevoj obali, i bio je u funkciji osiguranja najvažnijeg trgovačkog puta koji je išao dolinom Neretve. U povelji iz 1444. g. navodi se kao "Posichell Vdorbravah, castello conlo contato". U povelji iz 1448. g. spominje se kao "castrum Beczitel", a u povelji iz 1454. g. kao "...civitate Pozitell cum pertinentis sui"; Studien, str. 361., 379.; I dubrovački kroničar Gondola spominje ga kao kaštel.; GONDOLA I., Croniche ulteriore di Ragusa, MSHSM knj. XV, JAZU, Zagreb, 1893., str. 372. (dalje: GONDOLA); ANĐELIĆ T., Srednjovjekovna župa Dubrave, Srednjovjekovne humske župe, Mostar, 1999., str. 194. (dalje: Župa Dubrave)

⁶⁴ Grad Novi u Luci je utemeljio ban Stjepan II. Kotromanić, s ciljem da učvrsti svoju vlast u novostečenim zemljama. U kreševskoj povelji iz 1434. g. spominje se grad Novi u vlasti vlastele Radivojevića-Vlatkovića.; MIKLOŠIĆ F., Monumenta Serbica spectancia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae, 1858., br. 320 (dalje: MIKLOŠIĆ...); U jednom dubrovačkom izvoru iz 1453. g. Novi se spominje kao utvrda u Humu "...castello di Noui in Chelmo"; Dplomatarium, str. 528.; U povelji iz 1444. g. se navodi kao "Novo v Luci", u povelji iz 1448. g. kao "castrum Nous", a u povelji iz 1454. g. kao "civitate Novi in Lucha"; STVRIĆ M., Srednjovjekovna župa Luka, Srednjovjekovne humske župe, Mostar, 1999., str. 84. (dalje: Župa Luka)

⁶⁵ Utvrda Koš na otoku Posrednjici je postojala mnogo ranije, nego što je to u dosadašnjoj literaturi navođeno.; ATANASOVSKI 1979, str. 141.; ČOROVIĆ 1940, str. 595.; JERKOVIĆ R., Dvije stare tvrđave na ušću Neretve, Napredak, Hrvatski kalendar, Sarajevo,

Brštanik,⁶⁶ Vrtar,⁶⁷ Osinj,⁶⁸ a vjerojatno i utvrde u Vidu,⁶⁹ Gorici⁷⁰ i Desnama,⁷¹ te utvrda “Cvithie”.⁷²

Ne treba nas začuditi ovako veliki broj utvrda na relativno malom području. Riječ je o tipičnom kraškom terenu na kojem je mnogo lakše graditi utvrde. Međutim, ovdje se radi uglavnom o većim ili manjim srednjovjekovnim utvrdama, čija je funkcija najprije bila vojno-obrambene i političko upravne naravi, a tek sekundarno i gospodarske u relativno malom opsegu. Mada se u izvorima uz neke od njih može susresti i oznaka “civitas”, što bi upućivalo da se radi o kategoriji naselja koje ima sve odlike srednjovjekovnog grada, mislim da se ova oznaka odnosila na one utvrde koje su imale mala podgrađa sa nešto malo stacionarne

1941., str. 187. (dalje: JERKOVIĆ 1941); MUSTAĆ I., Počitelj u sustavu obrane hrvatsko-ugarske države od Turaka, Povijest hrvatskog Počitelja, Čapljina-Zagreb, 1996., str. 49. (dalje: MUSTAĆ 1996); Jedino je M. Sivrić pretpostavio da je utvrda morala postojati mnogo ranije od onog vremena kad se pojavljuje u dubrovačkim izvorima.; Župa Luka, str. 85.; Da je sigurno postojala mnogo ranije potvrđuje nam osmanski izvor iz 1468/69. g., u kojem se u okviru čifluka vojvode Ismaila navodi “...mezra Zalag, pripada tvrdavi po imenu Koš, pusta”.; ALIČIĆ A., Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine, Mostar, 2008., str. 66. (dalje: Popis 1468-69)

⁶⁶ Grad Brštanik je utemeljio bosanski kralj Tvrtko I. 1383. g. O njegovoj lokaciji i vremenu njegova osnutka bilo je značajnih prijepora u povijesnoj znanosti.; O tome vidi u: Župa Luka, str. 82.-83.; Brštanik kao utvrda u dubrovačkim vrelima se prvi put spominje 3. siječnja 1385. g. I 1405. g. se spominje kao “castello Barsctanich”; Isto, str. 82.; utvrda Brštanik se spominje i u ratu 1451.-1454. g., kada su Dubrovčani u borbama protiv hercega Stjepana usmjerili sve snage na zauzimanje Brštanika i Osinja.; MARINKOVIĆ V., Brštanik, Istorijski glasnik 2, Beograd, 1956., str. 91.-93. (dalje: MARINKOVIĆ 1956); Tošić Đ., Brštanik u srednjem vijeku, Godišnjak Društva Istoričara BiH XXI-XXVII, Sarajevo, 1976., str. 36.-50. (dalje: Tošić 1976); GLIBOTA M., Povijest donje Neretve i prvi mletački katastri, Zadar, 2006., str. 27. (dalje: GLIBOTA 2006); Iako su ga Dubrovčani, porušivši svoje drvene kuće, 1395. g. napustili (GELCICH J., Monumenta Ragusina, Reformationes V, fol. 84 (dalje: Monumenta Ragusina)), očito je da se utvrda sačuvala i da je zasigurno bila u funkciji nakon 1463. g.

⁶⁷ Grad Vrtar se spominje u povelji kralja Alfonsa V. od 19. veljače 1444. kao “castello con contato...”; Studien..., str. 361.; U povelji kralja Fridricha III. iz 1448. g. spominje se kao “castrum Breta”; Studien..., str. 379.; U drugoj povelji kralja Alfonsa V. iz 1454. g. spominje se kao grad “civitatis Vrtar cum pertinentiis suis”; Studien..., str. 398.; Župa Luka, str. 84.

⁶⁸ Ovaj otok se u povijesnim vrelima spominje pod različitim nazivima “scolium Ossini, Usin, scopulum Ussigni”; JERKOVIĆ R., Otok Osinj na ušću Neretve, Napredak, Hrvatski narodni kalendar, 1942., Sarajevo, 1941., (dalje: JERKOVIĆ 1941a); Navodi se kao krajnje mjesto do kojeg je dolazila dubrovačka stražarska lađa ispred ušća Neretve; Isto; Potom se navodi kao mjesto gdje su trgovačke lađe ulazile u Neretvu na putu za Drijeva.; JIREČEK 1978.-1981., III, str. 222.; Prvi spomen utvrde na Osinju donosi nam Orbini, koji kaže da su Dubrovčani, koji su bili u ratu sa hercegom Stjepanom, nakon

trgovine i obrta. Jedino naselje na ovom području koje je u gospodarskom smislu moglo zadovoljiti kriterije srednjovjekovnog grada, bila su Drijeva. Međutim, Drijeva nisu zadovoljavala jednu od temeljnih karakteristika srednjovjekovnih gradova, da su utvrđeni, da imaju zidine, kako navodi Pirenne: “da se ne može ni zamisliti u ovoj epohi grad bez zidina”, to je privilegij koji ne manjka nijednom od njih.⁷³ Drijeva su ipak bila naselje koje se može okarakterizirati kao trgovačka skala, odnosno kao trgovačka faktorija Dubrovnika, koji je, kao što je Jireček naveo “neutvrđen,

neuspješnog pokušaja osvajanja Omiša, krenuli u osvajanje utvrda na Osinju, spram Neretve, te ih osvojili: “Onde si posero poi all espugnazione delle castella di Osign, poste alla bocca di Narenta, le quali poi che ruinarono”. Događaje Orbini smješta u 1450. godinu.; ORBINI M., *Il regno degli Slavi*, str. 383.-384. (dalje: ORBINI); Utvrda je pripadala hercegu Stjepanu i čini mi se da je u razdoblju oko godine 1463. i kasnije mogla egzistirati.

⁶⁹ I u selu Vidu, koje je nastalo na ruševinama stare Narone, najvjerojatnije je u ovom razdoblju egzistirala utvrda. Potvrda za to je nalaz jednoga pečata grada iz 15. st. na kojem se spominje knez Marko iz utvrde Vid.; O naselju Drijeva..., str. 29.-36.

⁷⁰ Podatke o utvrdi i mostu u Gorici donosi Gondola u svojoj kronici “...un castello in Gorica, il quale loco havveva presidato un nostro capitano con soldatesca... Fu pero fatto abbattere il ponte della Gorica, levate le tre fuste e la soldatesca”. Gondola ovo vremenski situira u godinu 1452.; GONDOLA, str. 326.; U Strugama ispod Gorice su Dubrovčani 1452. g. sagradili most sa zamkom, koji su nakon svog povlačenja porušili.; JERKOVIĆ R., Gabela, Prilog povijesti donje Neretve, Kalendar Napredak, Sarajevo, 1940., str. 105. (dalje: JERKOVIĆ 1940)

⁷¹ Utvrda Desne se nalazila u podnožju brda Rujnice. U vrijeme prevlasti ugarsko-hrvatskog kralja u zapadnom dijelu Huma (1357.-1382.), ova je utvrda igrala važnu ulogu. Dubrovčani su s njezinim kastelanom u to doba imali dosta neprilika, i zbog toga su ponekad bili prisiljeni tražiti zaštitu kod bana u Dalmaciji.; Monumenta Ragusina, Libri reformationes III, str. 241., 30. 12. 1363., str. 244., 16. 1. 1364.; IV, str. 30., 10. 10. 1364.; Iako se Desne od 20-ih godina 15. st. u izvorima javljaju samo kao selo, (“...in la villa Desna”; DAD, *Lamenta de Foris V*, fol. 186, 10. 10. 1424. (dalje: Lam. de For.)) nije isključeno da je ova utvrda s prodorom Osmanlija opet stavljena u funkciju.

⁷² Ovo mjesto kao “Svetij” se spominje 1399. g. u svezi sa pljačkom nekih dubrovačkih trgovaca.; STOJANOVIĆ 1934, I/1, str. 411.-412., br. 419, 6. 4. 1399; Ovo mjesto spominje se i 1429. g. u svezi sa dovozom soli iz dalmatinskih mjesta zaraženih kugom “in loco vocato Cvithie”. Godine 1456. spominje se kao utvrda “...castello a Zvitie”. Po svemu se ova utvrda nalazila, ako se ide uzvodno Neretvom, malo prije Drijeva, i ne tako daleko od njih.; Tošić 1987, str. 20.-21.; Ako je Dobro Karić, kapetan jedne armade smještene u Svetiju, mogao otud dozvati Unču Mateša, dubrovačkog sindika, koji se nalazio u Drijevim (TADIĆ J.; *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*, I/1, Beograd, 1935., str. 302.-303., br. 282, 2. 4. 1375 (dalje: TADIĆ 1935)), onda je teško da se ovaj lokalitet mogao nalaziti na području današnjeg sela Svitava, kako su neki smatrali.; VEGO, *Naselja...*, str. 113.

⁷³ PIRENNE H., *Les villes du Moyen age*, Bruxelles, 1927., str. 134. (dalje: PIRENNE 1927)

nasipom od poplava zaštićen burgus”.⁷⁴ Unatoč tome što su ove utvrde bile relativno male, postojanje i najmanje od njih na nekom području je znatno jačalo obranu i bitno smanjivalo vojne troškove i izdatke.⁷⁵

Gospodarski teret svoje vojne strategije u Neretvi, Matijaš je uglavnom nastojao, i u najvećoj mjeri uspijevao, prebaciti na leđa svojih saveznika Dubrovčana.⁷⁶ Međutim, otkako su Dubrovčani postali dvostruki vazali: Osmanlija⁷⁷ i ugarsko-hrvatskog kralja, zbog straha od Osmanlija, nisu više smjeli otvoreno pristajati uz Matijaševu politiku, ali su i dalje nastavili tajno pomagati sve one u svom bližem okružju, koji su ratovali protiv Osmanlija i bili lojalni kralju Matijašu.⁷⁸ Isto tako nastavili su redovno novčano pomagati Matijaševu vojsku i njegove ljude u Neretvi. Pomoć je davana uglavnom na račun ugarskog tributa, koji je izuziman i po nekoliko godina unaprijed.

U koncipiranju svoje vojne strategije u Neretvi kralj Matijaš i njegovi ljudi su odmah uočili dvije najvažnije uporišne točke u delti Neretve: Počitelj, koji se nalazio na samom ulazu u deltu, i otok Posrednjica, između dva Neretvina rukavca, s kojeg se u potpunosti mogao kontrolirati ulaz u deltu s mora. Stoga je Matijaš nastojao odmah učvrstiti svoju kontrolu nad ove dvije ključne strateške točke, te ih je obje stavio pod jedinstveno zapovjedništvo, na čelu sa knezom. Već u ožujku 1466. g. u izvorima se javlja Pavao kao knez Počitelja i Posrednjice.⁷⁹ Počitelj “*excellentissimum castrum*”, kako ga 1466. g. naziva kralj Matijaš, nije bio važan samo zbog toga što je sa sjevera štiti ulaz u deltu i najvažnije

⁷⁴ Die Handelsstraßen, str. 136.

⁷⁵ Trogirski knez je 1432. g. uvjeravao mletačku vladu kako bi se dovršenjem neke tamošnje utvrde mogli za polovicu smanjiti vojni izdatci.; ŠUNJIĆ M.; Dalmacija u XV stoljeću, Sarajevo, 1967., str. 146. (dalje: ŠUNJIĆ 1967)

⁷⁶ O pomoći koju su nastavili davati Dubrovčani kralju Matijašu i njegovoj vojsci u Neretvi, nakon što se kralj zaposjedanjem Počitelja učvrstio u njoj, vidi više u: MUSTAČ 1996, str. 43. i dalje.

⁷⁷ Od 1459. g. Dubrovčani su počeli plaćati harač Osmanlijama. Te godine je iznosio 1500 dukata. Kasnije se stalno povećavao, da bi se dolaskom sultana Bajazita II. ustalio na 12 500 zlatnih dukata.; FORETIĆ 1980, str. 228.-236.

⁷⁸ Iznimka je bio herceg Vlatko. Tijekom 1468. g. u vrijeme žestokih borbi sa Osmanlijama, iako je ugarski sekvestar bio na snazi, Dubrovčani su hercegu do prosinca 1468. g. u više navrata isplatili preko 6 000 dukata i sav dio prihoda sa njegovih posjeda na dubrovačkom teritoriju.; Cons. Rog. XX, 65, 79, 89, 92, 17. 6., 1. 9., 19. 10., 2. 11. 1468., STOJANOVIĆ 1934, 182.-185.

⁷⁹ “*Prima pars est de consuetudine Paulo comiti Pocitegl et de Posredgniza duos...*”; Cons. Rog. XIX, 3.; Još početkom 1466. g. otok Posrednjica je bio pod Vladislavovom vlašću, što znači da ga je kralj Matijaš u međuvremenu preoteo.; Studien..., str. 210.

trgovište Drijeva, nego je funkcionirao kao neka vrsta mostobrana na lijevoj obali Neretve koja je, za razliku od desne, bila mnogo više izložena osmanskim napadima. Budući da se nalazio na samom rubu dubravske visoravni, Počitelj je bio veoma pogodna točka za poduzimanje vojnih akcija protiv Osmanlija na cijelom području istočno od Neretve. Postoje određene naznake koje ukazuju na mogućnost da je ovom jedinstvenom zapovjedništvu na čelu sa knezom bio, ako ne odmah, možda malo poslije, podređen i grad Novi, koji se nalazio na desnoj obali Neretve u blizini Drijeva. Izvor potvrđuje da je i taj grad Matijaš uzeo pod svoju izravnu kontrolu i u njemu postavio ugarskog kastelana.⁸⁰

Čini se da je kralj Matijaš imao ozbiljne nakane svoj obrambeni sustav u Neretvi proširiti i na područje grada Stona. Ovo je bila u potpunosti ispravna strateška procjena, jer je Ston sa svojim jedinstvenim fortifikacijskim sustavom, koji je kontrolirao Neretvanski kanal i pristup ušću Neretve, predstavljao značajnu funkcionalnu nadopunu obrambenom sustavu u Neretvi, čineći zajedno s njim jedinstvenu vojno-obrambenu cjelinu. Da je kralj Matijaš poduzimao korake u tom pravcu svjedoči jedan dubrovački anonimni izvor, međutim, Dubrovčani su poduzeli sve mjere da se taj plan onemogući, u čemu su na koncu i uspjeli.⁸¹ Vjerojatno je Matijaš, možda najviše zbog pitanja Stona, slao svoje ljude Ivana Rozgonya i Jana Vitovca sa 500 konjanika na pregovore u Dubrovnik, ali im Dubrovčani, uvijek dobro obaviješteni o svemu, iz predostrožnosti nisu dopustili ulazak u grad, prilično prozirno pravdajući se da je prenaseljen.⁸² Da je Ston sa ušćem i deltom Neretve oduvijek činio jedinstvenu funkcionalnu društvenu cjelinu, pokazuje podatak da je i u rimsko doba pripadao teritoriju kolonije u Naroni.⁸³

⁸⁰ Osmanski izvor navodi da je timar jednog posadnika utvrde Prozor uzapćen, te ja "dat Ungurusu Mahmudu, koji je predao utvrdu Novi, s tim da ide u rat"; ALIČIĆ A., Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine, Mostar 2008., str. 185. (dalje: Popis 1468-69)

⁸¹ Prema jednom umetku u anonimne dubrovačke anale, Ugri su imali plan da se utvrde u Stonu, ali je vladu o tome pravovremeno izvijestio Junije Đurđević, pa su Dubrovčani poduzeli mjere da se Ston na vrijeme naoruža i da se njihov plan onemogući.; NODILO S., Annales Ragusini anonymi, item Nikolai de Ragnina, MSHSM XIV, SS I, Zagreb, 1883., str. 67.-68., 263. (dalje: Annales...)

⁸² Božić 1952, str. 177.

⁸³ Cijeli Pelješac je u antici upravno pripadao teritoriju kolonije u Naroni. To potvrđuje natpis nađen u Janjini na Pelješcu, u kojemu se spominju Publije Anaj Aper i Publije Anaj Tiro, koji su bili dekurioni i kvatuorviri kolonije u Naroni.; FISKOVIĆ C., Arheološke bilješke s Pelješca, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 55, 1953., str. 234., bilj. 48 (dalje: Fisković 1953)

Unatoč žestokom osmanskom pritisku, osobito s lijeve obale Neretve, u narednih nekoliko godina Matijašev obrambeni sustav u Neretvi se pokazao dovoljno čvrstim. Iako su Osmanlije najkasnije do travnja 1469. g. uspjeli osvojiti cijelu lijevu obalu Neretve i prodrijeti u deltu sve do sela Dračeva,⁸⁴ Počitelj se na lijevoj obali uspio održati, čak nemamo nikakvih vijesti iz tog razdoblja da je bio u kritičnoj opasnosti. Međutim, Osmanlije će Matijašev obrambeni sustav u donjoj Neretvi ugroziti iz smjera odakle je on najmanje očekivao, s desne obale Neretve. Naime, analizom popisa se da zaključiti da su Osmanlije, negdje na potezu od gornje Neretve preko Uskoplja pa do Lašve, uspjeli probiti Matijašev obrambeni sustav,⁸⁵ te su udolinama između planina visoke Hercegovine uspjeli duboko prodrijeti na prostor niske Hercegovine zapadno od Neretve. U svojim rukama su najkasnije do travnja 1469. g. držali: područje Rakitna, župu Blato i gotovo cijeli prostor Broćna.⁸⁶ Mišljenja sam da su Osmanlije ovaj prodor u prostor zapadno od Neretve uglavnom napravile u sklopu svoje velike ofenzive s početka 1468. g. u okviru koje su njihove čete, prvi put poslije 1463./64. g. pustošile i Dalmaciju sve do Senja.⁸⁷ Koncem 1468. i početkom 1469. g. vidljivo je da su Osmanlije opasno ugrozile područje donje Neretve,⁸⁸ a to se najvjerojatnije dogodilo snažnim

⁸⁴ Popis donosi dio nahije Dubrave, koja je bila u formiranju, i u kojoj je popisano 16 pustih sela, od kojih se većina da ubicirati.; Popis 1468-69, str. 252.

⁸⁵ Na ovom području popis donosi niz utvrda koje su u osmanskim rukama, i koje su organizirane i popunjene posadom: Toričan, Susid, Črešnjeva, Borovac i Prozor. Zbog nedostatka izvora za većinu od njih ne znamo na koji su način došle u osmanske ruke, ali postoje indicije da je veći dio kastelana predao utvrde Osmanlijama, i prešao na njihovu stranu. Popis donosi i dosta podataka koji ukazuju na to. Tako se navodi timar "koji je oduzet i dat knezu Ivanišu koji je predao utvrdu Doboju u Bosni", timar koji je "dat Stipanu koji je predao utvrdu Doboju u Bosni". Potom se spominje Pavo Grgurić "koji je predao utvrde Hum i Travnik", a zatim neki Jusuf "koji je predao utvrdu i postao musliman" i na koncu "Mahmud koji je predao utvrdu Novi"; Popis 1468-69, str. 78., 100., 158., 185.

⁸⁶ Osmanlije su se u ovom prodoru približile i utvrdi Ljubuški, u blizini koje su držali selo Lipno, koje je od nje udaljeno oko 10 km. Na području Broćna su doprli do sela Vijonica, koje se nalazi oko 15 km udaljeno od delte Neretve.; Popis 1468-69, str. 250.-252.

⁸⁷ Listine X, str. 411., 414., 419., 420.; Maometto di..., str. 386.

⁸⁸ Već u studenom 1468. g. opća situacija za Drijeva je postala veoma opasna, stoga Dubrovčani tada otpočinju pregovore sa stanovnicima Drijeva da se povuku u Ston.; Cons. Rog. XX, 93, 2. 11. 1468. "...de praticando cum Narentis causa eos reduccendi ad habitandum in Stagno"; O tome svjedoče i nastojanja koja je početkom 1469. g. činio herceg Vlatko u obrani prostora Neretve da bi spriječio "...cursu mercatorum Raguseorum, ac Turchorum et auferenda fantasia ipsis inimicis de fabricando aliquo fortificio intra flumen Narente."; Listine X, str. 431., 20. 2. 1469.; Božić 1962, str. 118.

prodiranjem desnom obalom Neretve. Glavni ciljevi Osmanlija su bili Drijeva i grad Novi na desnoj obali, čijim bi osvajanjem doveli posadu u Počitelju u bezizlazan položaj. Od početka 1471. g. vode se žestoke borbe za Drijeva i do sredine godine Osmanlije su postigle izvjestan uspjeh. U lipnju je Žarko morao pristati na izvjesnu nagodbu oko carine s hercegovačkim sandžak-begom Hamzom.⁸⁹ Tijekom ovih borbi Osmanlije su najvjerojatnije zauzele i Novi, jer bi im u protivnom bilo jako teško na bilo kakav način participirati u Drijevima, ako ne bi Novi imali u svojim rukama. Tek nakon ovoga su stvoreni uvjeti da se ključna utvrda Počitelj u potpunosti odsječe, opkoli i prisili na predaju.⁹⁰

Pad Počitelja i Novog bio je težak udarac Matijaševoj obrambenoj strategiji u Neretvi, koja se gotovo raspala. Međutim, pravo pitanje koje ovdje treba postaviti je: što je bilo s Matijaševim vojnim efektivama u Neretvi nakon pada Počitelja? Izvori skoro cijelo desetljeće ne donose gotovo nikakve vijesti o djelovanju Matijaševe vojske u Neretvi. Već u listopadu 1471. g. ne nalazimo Matijaševu vojsku ni u najvažnijoj preostaloj strateškoj točki u Neretvi, u utvrdi Koš na Posrednjici.⁹¹ Očito je da je Matijaš povukao svoje vojne efektivne iz Neretve, možda vjerujući da je stvar u Neretvi bar privremeno izgubljena. Na takav korak ga je mogla natjerati i činjenica da je kratko iza pada Počitelja izgubio i kopnenu vezu između svojih posjeda u Dalmaciji sa Neretvom.⁹² Izgleda da glavnina odgovora leži u činjenici da ga je na promjenu smjera politike najviše natjerala frustracija zbog nedobivanja obećane novčane pomoći od pape i zapadnih zemalja za protuosmanski rat,⁹³ zbog čega nakon 1465. g. pa

⁸⁹ "...quod Xarchus pepigit cum voyvoda Camsabegh pro gabella Narenti"; Cons. rog. XXI, 103, 16. 6. 1471.; Tošić 1987, str. 177.

⁹⁰ Do 16. rujna 1471. g. Počitelj je bio potpuno opkoljen i odsječen. "De securrendo castro de Pocitegl, quod obsidione a Camsabeg agitur."; Cons. Rog. XXI, 127, 16. 9. 1471.; Već 20. rujna Osmanlije su zauzele ovu utvrdu.; Cons. rog. XXI, 128, 20. 9. 1471.

⁹¹ Utvrda je bila u to vrijeme napuštena i bez posade, stoga su Dubrovčani, zbog sukoba s hercegom Vlatkom, koji je pokušao zauzeti Posrednjicu, odlučili pomoći Posrednjici, tako što će se u "utvrdu staviti naši ljudi". Tu se radilo o petnaestorici vojnika koji su trebali "ući u navedenu utvrdu". Vojnike je trebalo odabrati među "drabantima" koji su se nalazili u Stonu. Istovremeno je u vode oko Posrednjice iz Dubrovnika upućena jedna fusta, dok se druga već nalazila tu u blizini. U utvrdu je poslana i jedna "bombardella"; Cons. Rog. XXI, 143, 144, 17. 10. 1471.

⁹² Iz osmanskog popisa vidljivo je da su u razdoblju do najkasnije 1475.-1477. g. na prostoru zapadno od Neretve, Osmanlije izvršile prodor do jadranske obale, te su cijeli prostor obale do samog Omiša stavili pod svoju vlast.; Popis 1475.-77, str. 81.-95.

⁹³ I poslije smrti pape Pia II. Matijaš je nastavio ofenzivu protiv Osmanlija, ali kad su mu za planirani "križarski pohod" na Carigrad od obećane pomoći u visini od 300 000

sve do 1480. nije izveo niti jedan značajniji ofenzivni vojni pohod protiv Osmanlija na krajnjem jugu zemlje, nego se ograničio na obrambeni rat. S druge strane, vjerojatno se uvjerivši u priličnu ravnodušnost zapadnjaka u svezi s pitanjem obrane Europe od Osmanlija, Matijaš se odlučio okrenuti borbi za vlastite interese na zapadu. Početak rata protiv Češke (1468) je označio početak pretvaranja ugarsko-hrvatske kraljevine u srednjeeuropsku silu. Međutim, mišljenja sam da Matijaš nije nikad potpuno okrenuo leđa svojoj najvažnijoj zadaći – borbi protiv Osmanlija, nego da je osvajanje najvećeg dijela Češke,⁹⁴ kao i kasnije osvajanje zemalja donje Austrije, bilo u najvećoj mjeri u funkciji stvaranja materijalnih pretpostavki za uspješnu borbu protiv Osmanlija.

Začudo je da ni Osmanlije dugo godina nakon zauzimanja Počitelja i Novog ne poduzimaju nikakve značajnije vojne akcije u Neretvi, niti pomjeraju crtu bojišnice na tom području.⁹⁵ To je u najvećoj mjeri vidljivo iz osmanskog popisa 1475.-77. g.. Naime, u tom popisu na cijelom prostoru delte na lijevoj obali Neretve, južno od sela Dračeva pa sve do mora nije popisano niti jedno mjesto od onih koja su se pojavljivala u izvorima u razdoblju prije dolaska Osmanlija.⁹⁶ Isto tako i naselja koja su se nalazila na rubovima delte, na desnoj obali Neretve, južno od Gabele pa sve do mora, a koja se isto tako spominju u izvorima od prije dolaska Osmanlija, nisu bila popisana.⁹⁷ Sve ovo kazuje da se na tom prostoru ni na koji način nije protezala osmanska vlast. Očito je da ni Drijeva, koja je negdje u razdoblju od studenog 1471. pa do siječnja 1472. g. Ivaniš

dukata, papa i ostali zapadnjaci dostavili jedva 15 000, Matijaš je u studenom 1465. g. povukao vojsku sa Save natrag prema Budimu.; FRANKÓI V., *Mathiae Corvinus Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae*, MVH ser. 1, vol. 6, 1891., str. 103.-110. (dalje: FRANKÓI 1891); Grgin 2002, str. 28.

⁹⁴ Nakon smrti Jurja Podjebradskog 1471. g. Matijaš je osvojio Moravsku, Šlesku i Lužicu, a s novim češkim kraljem Vladislavom Jagelovićem je sklopio mir u Olomoucu 1478. g., kojim su dva kralja podijelili zemlje češke krune. Matijaš je pri tom dobio Moravsku, Šlesku i Lužicu, a Vladislav užu Češku.; GRGIN 2002, str. 34.-35.

⁹⁵ U ovom razdoblju težište osmanskih vojnih operacija pomaklo se na područje zapadnije od Neretve prema Cetini, u okviru kojih im je pošlo za rukom osvojiti važne utvrde: Ljubuški i Vrgorac, te izbiti na jadransku obalu. Nakon 1473. g. u izvorima se spominje "vilajet Primorje". Posve je sigurno da se ovdje radilo o primorju zapadno od Neretve.; TRPKOVIĆ V., *Vilajet Primorje*, GDI BiH, god. XIV, Sarajevo, 1964., str. 229.-237. (dalje: *Vilajet Primorje*); Autor je veoma iscrpno obradio problem ubikacije "vilajeta Primorje", i u okviru ove studije priložio uvjerljive dokaze da se navedeni podatak odnosio na dio primorja zapadno od Neretve, a ne istočno od nje.

⁹⁶ Na primjer, Metković, Brštanik... itd.

⁹⁷ Radi se o Crnićima, Prudu, Vidu, Vrataru, Desnama... itd.

Vlatković izgleda uspio ponovo osloboditi,⁹⁸ u ovom razdoblju nisu bila pod izravnom vlašću Osmanlija, te ih osmanski popis ne navodi.

Unatoč djelomičnom smirivanju, sukobljavanja u donjoj Neretvi će se nastaviti na nov način i s novim odmjeravanjem snaga. U donjoj Neretvi će svom silinom izbiti, formalno nikad objavljen, a stvarno svim diplomatskim, vojnim i političkim sredstvima vođeni, rat za prevlast nad ovim područjem, između hercega Vlatka, potpomognutog Osmanlijama i Venecijom,⁹⁹ te Dubrovnika i Vlatkovića s druge strane. Sukob je otvoreno izbio na površinu u jesen 1471. g. kad je herceg Vlatko pokušao zauzeti utvrdu na otoku Posrednjici. Dubrovčani su odgovorili žurnim slanjem svojih ljudi u utvrdu i dvije fuste u vode oko otoka.¹⁰⁰ Odlučan otpor Dubrovčana natjerao je hercega na uzmak, a spor se nastavio rješavati diplomatskim putem pred osmanskim vlastima.¹⁰¹ Dubrovčani su na koncu dobili spor,¹⁰² ali su morali pristati na demilitarizaciju ove ključne strateške točke.¹⁰³ Za Osmanlije je ovakav ishod bio djelomično uspješan, jer ako već nisu mogli imati Posrednjicu u svom posjedu, ono su je bar vojno neutralizirali, i tako bitno oslabili protivnički sustav obrane u Neretvi.

U sva ta događanja oko Posrednjice su bili uključeni i Vlatkovići, čiji su ljudi bili nazočni na otoku, pa su Dubrovčani nešto kasnije, u svibnju 1472. g. potpomogli Ivaniša sa 450 perpera “pro castro Posredgnize et

⁹⁸ U drugoj polovici siječnja 1472. g. Dubrovčani inzistiraju kod Ivaniša da se izmiri s Osmanlijama, i time uvjetuju svoju pomoć. Odlučili su mu dati pomoć od 125 dukata kad mir bude potvrđen (Cons. Rog. XXI, 176, 18. 1. 1472. “...dandis qundo pax erit firmata”), iako smatraju da će mir biti na mjestu samo ako Ivaniš dio drijevske carine ne dadne Osmanlijama.; Isto, “...quod dicta pace habeat locum si ipse voyuoda non departem gabelle Narente”.

⁹⁹ Herceg Vlatko je tada već bio prešao na osmansku stranu, a Mlečani, koji su hercega unatoč njegovom prelasku na stranu Osmanlija, još uvijek držali na popisu svojih saveznika, (Božić 1962, str. 118.) su Matijaševo vojno napuštanje Posrednjice shvatili kao novu priliku da obnove svoj utjecaj u delti Neretve.

¹⁰⁰ Cons. Rog. XXI, 143, 144, 17. 10. 1471.

¹⁰¹ Koncem studenog 1471. g. sultan je donio odluku, koju je priopćio Dubrovčanima i hercegovačkom sandžakbegu Hamzi, da se utvrda gdje god je sagrađena razori.; Božić 1952, str. 195.; ELEZOVIĆ G., Turski spomenici I-1, Beograd, 1940., str. 154.-156 (dalje: ELEZOVIĆ 1940)

¹⁰² Nakon rasprave koja je održana u Foči, Hamza-beg je potvrdio Dubrovčanima posjed Posrednjice naglašavajući “da je drže i od sad kako su je držali i do sad, a od sad ni herceg ni tko drugi za Posrednjicu veće rabotu da ne ima er e dubrovačka”; ELEZOVIĆ 1940, str. 158.-162.; STOJANOVIĆ 1934, str. 277.-280.

¹⁰³ Dubrovčani su ubrzo donijeli odluku da poruše utvrdu na Posrednjici. (Cons. Rog. XXI, 191, 25. 2. 1472.) Do 4. ožujka 1472. g. je od Posrednjice “ostao samo pepeo”.; Božić 1952, str. 196.; Cons. Rog. XXI, 194, 218

pro damno rerum suarum que fuerunt in dicto castro”.¹⁰⁴ Međutim, Dubrovčani su u krizi oko Posrednjice brzo procijenili da bi im nazočnost Vlatkovića na otoku mogla biti od velike štete, ponajviše zbog toga što bi mogla biti povod Osmanlijama za vojno zaposjedanje otoka. Stoga su ih Dubrovčani ubrzo uklonili s otoka, jer su vjerojatno procijenili da će oni sami, kao sultanovi haračari, lakše sačuvati ovu ključnu stratešku točku u svojim rukama, što im je i pošlo za rukom. Unatoč svemu kriza oko Posrednjice se izvjesno vrijeme produžila jer se herceg nije mirio s time da Posrednjica ostane u dubrovačkim rukama.¹⁰⁵

Kriza oko Posrednjice izazvala je nova strateška prestrujavanja u donjoj Neretvi. Suočeni s mogućim gubitkom Posrednjice Dubrovčani su zajedno s Vlatkovićima odlučili u donjoj Neretvi stvoriti novu utvrđenu uporišnu točku kojom bi nadoknadili mogući gubitak Posrednjice. Još u studenom 1471. g. Dubrovčani su, pored postojeće utvrde na Posrednjici, odlučili podići utvrdu i na Osinju, pa su u tu svrhu poslali jednog čovjeka i u Trogir.¹⁰⁶ Od tada pa sve do konca 1472. g. brojni izvori govore o gradnji te utvrde.¹⁰⁷ Izgleda da je koncem 1472. g. utvrda na Osinju bila dovršena. Iz mletačkih izvora koje navodi Ljubić se doznaje da “knez Žarko složno s Dubrovčanima biaše u to sagradio tvrđavu u Neretvi i po svom bratu Ivanu ponudio je hrvatsko-ugarskom kralju. Toga radi Vlatko, vojvoda svetog Save, po poslanicima zapita od Mlečana dvije lađe, da ju sruši, a oni mu 26. prosinca 1472. g. obećашe jednu, da tim porušenjem odstrani kraljevo oružje iz primorja”.¹⁰⁸ Gradnjom ove utvrde, koja je mogla učinkovito kontrolirati Neretvanski kanal i ušće Neretve, Dubrovčani i Vlatkovići su donekle strateški nadoknadili vojno napuštanje Posrednjice.

¹⁰⁴ Cons. Rog. XXI, 218, 6. 5. 1472.

¹⁰⁵ U ožujku 1472. g. u Dubrovniku se saznalo da herceg u Kotoru naoružava fustu, stoga je odmah u Dubrovniku naoružana velika fusta.; Cons. Rog. XXI, 195, 6. 3. 1472.; Kriza se produljila i u travnju, kad je jedan od prijedloga bio da se dubrovačke fuste zadržavaju sve dotle dok hercegovine fuste budu bile “u onim vodama”.; Cons. Rog. XXI, 210, 17. 4. 1472.

¹⁰⁶ Cons. Rog. XXI, 155, 158, 16. i 22. 11. 1472.

¹⁰⁷ U ožujku 1472. g. u Dubrovniku se trebalo raspravljati o obećanju danom Ivanišu za grad koji su mu trebali podignuti.; Cons. Rog. XXI, 198, 14. 3. 1472.; I koncem lipnja je bilo govora da Dubrovčani pomognu Ivanišu “pro fabricando unum castrum”; Cons. Rog. XXI, 234, 27. 6. 1472.; U jesen 1472. g. su u Mlecima dva hercegovina izaslanika optuživali Žarka i Dubrovčane, pored ostalog, da zajedno grade utvrdu u Neretvi, pa su molili Mlečane da im dadnu dvije lađe da bi se mogli suprotstaviti ovim svojim neprijateljima.; Božić 1962, str. 121.

¹⁰⁸ DINIĆ 1940, str. 251.-252.; JERKOVIĆ R., Otok Osinj na ušću Neretve, Napredak, Hrvatski narodni kalendar 1942, Sarajevo, 1941., str. 158. (dalje: Osinj...)

Međutim, ovdje se nameće pitanje: kada se kralj Matijaš ponovo sa svojom vojskom vratio i uključio u politička i vojna događanja u Neretvi, i koji su društveni momenti natjerali kralja na takav korak? To se najvjerojatnije nije dogodilo prije 1475. g., jer je tada Posrednjica još uvijek bila u rukama Dubrovčana, koji s nje tjeraju neke Neretvane koji su tu bili podigli kuće.¹⁰⁹ To se moglo dogoditi najkasnije do godine 1481. kada se nakon dugo vremena u izvorima ponovo spominje utvrda Koš.¹¹⁰ Preciznije, to se najvjerojatnije dogodilo u vrijeme burnih društvenih previranja koja su započela istupanjem Venecije iz rata i intenzivno trajala sve do dolaska na prijestolje sultana Bajazida II. 1481. g. Naime, godine 1479. Venecija je, protivno ranijem dogovoru sa kraljem Matijašom,¹¹¹ materijalno i financijski potpuno iscrpljena i oslabljena gubitkom najvećeg dijela svojih teritorija na Levantu, istupila iz rata protiv Osmanlija. Međutim, postojao je još jedan valjan razlog mletačkog istupanja iz rata, a on se krio u činjenici da su oni već duže vrijeme bili izloženi pojačanom pritisku kralja Matijaša, osobito prema Kvarneru i Trstu, pa im je mir s Osmanlijama bio potreban, da bi dobili prostor za jači angažman u jadranskoj i talijanskoj politici.¹¹² Istupanje Venecije iz rata bitno je oslabilo protuosmansku stranu, i dovelo je u veliku opasnost preostali dio slobodnog teritorija u donjoj Neretvi, koji su držali Matijaševi saveznici: Dubrovčani i Vlatkovići. Iako su mletačke galije vjerojatno nastavile i dalje kontrolirati područje Neretvanskog kanala i Makarskog primorja, teško da su više mogle, u stanju primirja s Osmanlijama, na bilo koji način pružiti ikakvu zaštitu području donje Neretve od moguće osmanske ugroze.

S druge strane, osmansko iskrcavanje u južnoj Italiji i zauzimanje Otranta 11. kolovoza 1480. g., moglo je biti snažan poticaj Matijašu da se ponovo angažira u Neretvi. Zauzimanje Otranta, kao vrhunac pomorske

¹⁰⁹ Cons. Rog. XXI, 172', 21. 2. 1475.

¹¹⁰ Kninskom biskupu Nikoli, koji se nalazio na Lokrumu, koncem studenog je upućen Bartol Kačić da pregovara "pro castello Chos et aliis"; Cons. Rog. XXIV, 32', 21. 11. 1481.; Tošić 1987, str. 16.

¹¹¹ Prilikom sklapanja protuosmanskog saveza u Petrovaradinu 1463. g., Matijaš i Venecija su se dogovorili da ne će sklapati separatno primirje s Osmanlijama.; Listine X, 272-4.; GRGIN 2002, str. 26.

¹¹² Još od ranije su se na ovom prostoru, osobito oko gradova Trsta i Rijeke, počeli sukobljavati interesi cara Fridricha, Venecije i Matijaša, a od početka 1477. g. Matijaš se uz pomoć nekih lokalnih patricija bavio mišlju da zauzme Trst. Slijedeće godine se stavio na stranu pape i napuljskog kralja protiv Venecije.; GRGIN 2002, str. 132.-133.

strategije i politike sultana Mehmeda II. na Jadranu i zapadnom Sredozemlju, krilo je u sebi velike opasnosti za njegove protivnike, sa mogućim kardinalnim posljedicama. Naime, da je Mehmedu II. pošlo za rukom trajnije se učvrstiti na dijelu talijanske južne obale, tada bi ostvario najvažniji preduvjet za ostvarenje svog glavnog cilja, a to je postupno ovladavanje cijelim prostorom Jadrana, kao što je to pošlo za rukom Osmanlijama na Crnom moru. Scenario bi bio veoma sličan. Kontrolom dijela talijanske obale, zajedno sa albanskom, koju su već kontrolirali, u Otrantskom tjesnacu su lako mogli najprije "zatvoriti" Jadran, a to bi bio početak nametanja "diktata" svim društvenim činiteljima na obalama Jadrana. Takvi osmanski planovi bi se dodatno snažili i učvršćivali osmanskim kopnenim prodorom prema istočnojadranskoj obali na dijelu srednjeg Jadrana, od Neretve prema sjeveru, čime bi im područje Neretve u toj fazi bilo ključna strateška potpora i odskočna daska.

Očito je kralj Matijaš bio velikim dijelom svjestan svih mogućih posljedica koje bi mogle proizići iz osmanskog osvojenja Otranta, i da je taj događaj u najvećoj mjeri utjecao na promjenu smjera njegove politike, kada je dijelom odustao od politike borbe isključivo za vlastite interese na zapadu, koju su dugo vremena odlikovali ekspanzivni ratovi, pokretani snažnim dinastičkim ambicijama,¹¹³ i vratio se vjerojatno svojoj najvažnijoj političkoj zadaći, nastavku borbe protiv nadiranja Osmanlija. Tijekom 1480. g., prvi put nakon 1463./64. g., Matijaš poduzima veliku ofenzivu protiv Osmanlija u Bosni,¹¹⁴ koja se odvijala u okviru plana koji je uključivao veoma širok raspon vojnih akcija protiv Osmanlija sve od Bosne, preko Ugarske, pa do Vlaške. I ovom prilikom Matijaš se vratio svojim starim strateškim zamislima, potiskivanju Osmanlija s mora, te strateškim obuhvaćanjem njihovih pozicija u Bosni s juga. Stoga je u sklopu te akcije nastojao dodatno učvrstiti svoj položaj na krajnjem jugu zemlje, te ponovno povratiti svoje pozicije između Neretve

¹¹³ BIRNBAUM M. D., *The Orb and the Pen, Jannus Pannonius, Matthias Corvinus, and the Buda Court*, Budapest, 1996, str. 108. (dalje: BIRNBAUM 1996); GRGIN 2002, str. 28.

¹¹⁴ Početkom studenog 1480. g. ugarska konjica je, iz pravca Jajca prodrila u Vrhbosnu. Dio vojske koji su predvodili Petar Dojč, Ladislav Egervari i Vuk Grgurović Branković je tri dana pljačkao naselje, a onda su ga spalili.; KLAIĆ II-III, str. 118.; BOJANIĆ D., *Dve godine istorije bosanskog krajišta (1479. i 1480.)*, POF XIV-XV, Sarajevo, 1969., str. 93.-94. (dalje: BOJANIĆ 1969); DAD *Diversa cancellariae LXXX*, 101-1' (dalje: Div. canc.); SKARIĆ V., *Sarajevo i njegov teritorijalni razvitak u 15. i 16. vijeku*, "Izabrana djela", knj. II, Sarajevo, 1985., str. 44.; (dalje: SKARIĆ 1985)

i Cetine,¹¹⁵ nastojeći privući na svoju stranu vlaško-stočarsku populaciju,¹¹⁶ a veoma je vjerojatno da je upravo u ovo vrijeme odlučio ponovo vojno zaposjesti područje donje Neretve, koje mu je u cilju ostvarenja njegovih strateških zamisli, bilo od presudnog značaja. Iako je ova Matijaševa akcija na jugu zemlje mnogo obećavala, a smrt sultana Mehmeda II,¹¹⁷ vijesti o neredima u osmanskoj državi¹¹⁸ i ponovno oslobađanje Otranta,¹¹⁹ su pobudili velika očekivanja,¹²⁰ Matijaš je naglo odustao od daljnjih vojnih

¹¹⁵ Jedan od važnijih ciljeva kralja Matijaša je bio pokušati zapriječiti Osmanlijama pristup u primorje. Na tom tragu je nastojao osigurati ključne strateške točke na tom području. Još u ljeto 1480. g. Matijaš je strateški važno mjesto Igrane, koje je kontroliralo pristup moru preko Biokova, priznao kao posjed Ivanu Petroviću.; Božić 1962, str. 139.; Isto tako na strateški važnom pravcu sa sjeverozapadne strane Biokova, koji je kontrolirao prolaz prema moru, u Zadvarju je bio naumio sagraditi utvrdu i predati je svojim starim saveznicima Ivanišu i Žarku Vlatkoviću.; Isto, str. 127.

¹¹⁶ Matijaševa akcija u Bosni je ozbiljno uzdrmala osmansku vlast na širem području, a to je stvorilo solidnu situaciju za agitaciju među vlaškom populacijom, s ciljem da se ono pokrene protiv Osmanlija. Očito je da je Matijaš u velikoj mjeri bio uspješan. Kako piše papi koncem 1480. g. njegovoj vojsci su prišli "mnogi vlasi" iz "raznih pograničnih krajeva kraljevstva Bosne", čak i oni sa Neretve. U prosincu iste godine su vlasi Poljičani i Radobiljani izrazili želju da se podčine kralju Matijašu.; ČOROVIĆ 1940, str. 602.; Da je Matijaš pomno isplanirao političku akciju u Poljicima svjedoči podatak da je na čelu prougarske stranke u Poljicima bio kliški arcidakon Nikola Martinušević.; KLAIĆ V., Prilog za povijest Poljica u XV stoljeću, VZA 16, 1914., str. 40.-44. (dalje: KLAIĆ 1914); Ova informacija o pobunjenim vlasima s Neretve se najvjerojatnije odnosila na Kačiće, koji su se pridružili pobuni protiv Osmanlija. Njihov predstavnik Bartul Kačić je koncem iduće 1481. g. boravio u Dubrovniku i vodio pregovore "pro castello Ohos et aliis", i izričito se navodi da je dolazio "ex parte aliorum Chacichiorum qui sunt cum bano de Chos"; Božić 1952, str. 213.; KLAIĆ II-III, str. 133.

¹¹⁷ Mehmed II. je umro 3. svibnja 1480. g.

¹¹⁸ Napuljski kralj je 21. svibnja 1480. g. dobio izvješće u kojem se, pored vijesti da je sultan umro, javljalo "da se i čitava njegova zemlja nalazi u metežu, a svi Turci iz nama susjednih oblasti digli su se i dali u bjegstvo"; MAKUŠEV V., Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda, knj. II, Glasnik SUD XIV, Beograd 1882., str. 99.-100. (dalje: MAKUŠEV II)

¹¹⁹ Napuljskom kralju je 10. rujna 1481. uz pomoć pape, Genove i dijela Matijašev vojske pošlo za rukom osloboditi Otranto i izbaci Osmanlije iz Italije.; Maometto, 586.

¹²⁰ Vijesti sa Balkana su naglo oživjele nade u mogućnost protjerivanja Osmanlija s prostora Balkana, i potakle sve one koji su se nadali oslobađanju svojih zemalja. Iz Italije su, da oslobađaju svoje zemlje, najprije pohitali Nikola i Leka Dukadini, a potom i Ivan Crnojević.; MAKUŠEV II, str. 102., 105.-106.; Naravno, najviše se očekivalo od kralja Matijaša. U pismu od 2. lipnja koje su Dubrovčani uputili napuljskom kralju navodi se da "su sve granice u pokretu" i da bi se uz malu pomoć Turci mogli istjerati iz Albanije i Bosne, "pošto sami narodi po svojoj prirodi žele prevrat, a tešku tiraniju pokojnika dugo su podnosili". Takvo je stanje u Bosni bilo i polovicom tog mjeseca. Ono malo Turaka u njoj bilo je spremno da je ostavi, a kršćani su kiptili od želje za

djelovanja i ubrzo sklopio primirje sa sultanom.¹²¹ Po svemu sudeći, glavni razlog Matijaševog ponovnog napuštanja njegove najvažnije protuosmanske bojišnice na jugu je bio u činjenici da joj je Matijaš pretpostavio bojišnicu u Austriji, kojoj se svom silinom bio okrenuo još od 1477. g., gdje mu je 1485. g. pošlo za rukom osvojiti i Beč, a dvije godine poslije i cijelu Donju Austriju. Čini se da Matijaš ni 1480. g. nije bio planirao značajniju protuosmansku ofenzivu na jugu, nego su ga izgleda ponajviše na takav korak prisilile prilike u osmanskoj državi.

Međutim, iako se Matijaš u ovom razdoblju potpuno okrenuo austrijskoj bojišnici, on je ipak ostavio značajan dio svoje vojske u Neretvi. Ovaj put on je u Neretvi stvorio čvrst obrambeni sustav s jedinstvenim zapovjedništvom, koji je činilo više utvrda, od kojih je najvažnija bila Koš na Posrednjici.¹²² U najmanju ruku su ovaj obrambeni sustav činile utvrde Koš¹²³ i Osinj, a vjerojatno još i Brštanik. I ovaj put je Matijaš brigu za održavanje ovog obrambenog sustava prebacio na svoje podanike Dubrovčane.¹²⁴ Ovdje se nameće pitanje, koji su ključni motivi zbog kojih je Matijaš ponovno obnovio i učvrstio svoj obrambeni sustav u donjoj Neretvi? Posve je sigurno da je jedan od razloga da je imao na umu, u nekom povoljnijem trenutku, ponovno se vratiti svojoj najvažnijoj zadaći, nastavku protuosmanske borbe na jugu. S druge strane, čini se da mu je u zadnjem desetljeću vladavine jadranska politika postala ne manje važna. Očito je da Matijaš sve do kraja života nikad nije posve odustao od težnje da obnovi svoju pomorsku moć na Jadranu, i da svoju titulu

promjenom, odajući se pri tom pljački i razbojništvu, "ali svima je na ustima Matija – Matiju zovu, Matiju žele u Matiju su uprte oči svih"; MAKUŠEV II, str. 102.; KLAIĆ II-III, str. 132.; Međutim, borbe za prijestolje nisu dovele do očekivanog rasapa osmanske države. Već koncem lipnja 1481. g. stanje se stabiliziralo, a stariji sultanov sin Bajazid je u borbama oko prijestolja izišao kao pobjednik.

¹²¹ FRAKNÓI W., *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae*, MVH ser. 1, vol. 6, 1891., str. 165.-9., 170.-1. (dalje: FRAKNÓI 1891); GRGIN 2002, str. 35.

¹²² Da se radilo o više utvrda svjedoče dva dubrovačka dokumenta iz 1482. i 1483. g. U prvom se navodi da je žito upućeno "Cheruath Janus pro subuentione castelli in Neretua"; Cons. Rog. XXIV, 122', 19. 12. 1482.; A u drugom "...succurrendo Cheruat Janus capitaneum castrorum finitimorum"; Cons. Rog. XXIV, 164', 9. 6. 1483.

¹²³ Kako navodi Donado da Lezze brojno stanje posade u Košu iznosilo je 500 vojnika na čelu sa kapetanom.; *Historija Turchesca.*, str. 190.

¹²⁴ U narednom razdoblju sve do pada Koša, Dubrovčani su slali redovitu pomoć u novcu, oružju, ratnom materijalu, hrani i drugim potrepštinama. U dva navrata je, 1484. i 1488. g., u Koš stigla pomoć i od napuljskog kralja Ferdinanda.; ATANASOVSKI 1979, str. 141.

“kralja Dalmacije” nikad nije shvaćao kao fikciju, nego kao realnu opciju. Međutim, na putu realizacije takvih planova stajala mu je moćna Venecija, koja je dugo vremena bila njegov jedini i najvažniji saveznik u protuosmanskoj koaliciji, i s kojom je, na drugoj strani, imao veoma kompleksne odnose,¹²⁵ i nepomirljive interese na Jadranu. Inače, Matijaševi planovi o obnovi pomorske moći na Jadranu naglo su izbili u prvi plan nakon njegove druge ženidbe s napuljskom princezom Beatricom Aragonskom 1476. g.¹²⁶ Njegova polazna osnova za ostvarenje takvih planova bio je grad Senj i najveći dio podvelebitskog primorja koje je držao u svojim rukama. Vrhunac takvih nastojanja je bio neuspjeli pokušaj zauzimanja Krka,¹²⁷ nakon čega je Matijašev položaj na moru bitno oslabio.¹²⁸ I u vojnom pohodu 1480. g., nastojeći učvrstiti i ojačati svoje pozicije na jugu, osobito oko izoliranih Skradina i Klisa, Matijaš je vjerojatno imao i skrivenih ambicija prema dalmatinskim gradovima. Kasnije je takve svoje namjere i otvoreno iskazivao. Na saboru 1486. g. Matijaš je otvoreno govorio da treba povratiti teritorije koje Venecija nezakonito drži, posebice Dalmaciju. Dvije godine poslije Matijaš se žalio papi da sve što Venecija posjeduje u Hrvatskoj i Dalmaciji po pravu pripada ugarskoj kruni.¹²⁹ Da Matijaševe ambicije u Dalmaciji nisu bile bez osnove svjedoči činjenica

¹²⁵ Temeljni zajednički interes Matijaša i Venecije je bila protuosmanska borba, ali su se i na tom polju često razilazili, pa i sukobljavali, uglavnom zbog pitanja strategije nastupa prema Osmanlijama. Do sukoba je najčešće dolazilo zbog sklonosti Mlečana postizanju primirja ili separatnog mira sa Osmanlijama, ponajviše zbog potrebe očuvanja njihovih gospodarskih interesa na prostorima osmanske države. S druge strane, Mlečani su bili jedni od rijetkih koji su, iako u nedovoljnoj mjeri, novčano, materijalno i u ljudstvu, pomagali kralja Matijaša. Tako su od listopada 1464. pa do lipnja 1466. g. za ratovanje s Osmanlijama isplatili Matijašu 33 000 guldena.; Listine X, str. 205., 215., 218., 221., 259., 296.-7., 297., 298.-300., 301.-2., 302.-3., 309., 311.-3., 316.-7.; GRGIN 2002, str. 513; NEHRING K., Matthias Corvinus, Kaiser Fridrich III und das Reich, Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz in Donauraum, München, 1975., str. 25. bilj. 40. (dalje: NEHRING 1975)

¹²⁶ RÁSZÓ G., The Mercenary Army of King Matthias Corvinus; u: From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary, Brooklyn, 1982., str. 136.-7. (dalje: RÁSZÓ 1982); GRGIN 2002, str. 34.

¹²⁷ U potpuno izgubljenoj poziciji knez Ivan Frankapan je 22. veljače 1480. g. predao grad Republici.; KLAIĆ N., Knezovi Frankapani kao krčka vlastela, Krčki zbornik 1, Krk 1970., str. 148. (dalje: KLAIĆ 1970)

¹²⁸ Da je Matijaš uspio zauzeti Krk, njegove bi pozicije na Jadranu bitno ojačale. U tom slučaju je mogao izbjeći mletačku blokadu na Jadranu, i lakše uspostaviti izravne veze sa najvažnijim centrima političke i gospodarske moći u Italiji, čime bi bitno narušio pomorsku prevlast Venecije na Jadranu.

¹²⁹ GRGIN 2002, str. 135.-136.

da je u Zadru postojala prougarski orijentirana grupa građana, koja je bila spremna predati grad ugarsko-hrvatskom kralju.¹³⁰ Tek iz ove perspektive postaje nam jasno zašto je Matijaš svoje pozicije u donjoj Neretvi branio do posljednjeg daha. Područje Neretve mu je bilo presudno važno, kako zbog svojih planova spram Osmanlija u Bosni, tako i onih spram Venecije na Jadranu.

Nakon što je Matijaš još jednom odustao od svojih ofenzivnih djelovanja na jugu, Osmanlije su, nešto prije potpisivanja primirja sa Matijašem, poduzele vojnu ofenzivu u primorju s ciljem povrata svoje stare pozicije. Tijekom 1483. g. borbe su se vodile u Neretvi i zapadno od nje. Izvor navodi da je "Mustafa Giurisceuich Bassa, cioe Vicere di Bosna ruino ancora Craina, Hum et fra Agostino".¹³¹ Čini se da je ova akcija Mustafa-paše bila dijelom uspješna, i da je tijekom ove akcije zauzeo utvrdu Brštanik,¹³² koja se nalazila na gradini, na lijevoj obali Neretve, nasuprot utvrđi Koš, čime je znatno oslabljen obrambeni sustav u Neretvi. Tijekom ove akcije velika opasnost je zaprijetila i samoj utvrđi Koš. Na to upućuju i obrambene mjere koje su poduzimali Dubrovčani. Na vijesti "de progressu gentis Turchorum" još u srpnju su Dubrovčani pojačavali obranu Stona.¹³³ U kolovozu su dvije fuste stavljene u stanje pripravnosti "u onom moru". Pomišljalo se i na slanje strijelaca u Ston, ali se od toga odustalo.¹³⁴ Cijelo to vrijeme su Dubrovčani Košu slali pomoć.¹³⁵ Izgleda da je opasnost za Koš bila najveća početkom studenog kada se onima u Košu nije moglo poslati žito.¹³⁶ Opasnost je bila toliko velika da je u Koš stigao izaslanik hrvatskog bana, svakako radi poboljšanja obrane.¹³⁷ Nemamo podataka kako se ova situacija dalje razvijala, vjerojatno je njezino smirenje bilo u svezi s potpisivanjem petogodišnjeg primirja sa sultanom.¹³⁸

¹³⁰ U svezi s Matijaševim zauzimanjem papinske Ancone 1488. g. i pojačavanjem njegova pritiska prema Dalmaciji, mletačke vlasti su zapovjedile istragu o pregovorima grupe zadarskih građana s dva neimenovana lička plemića, o predaji Zadra u ruke kralja Matijaša.; NAGY 1875, IV, str. 115.

¹³¹ LUCCARI G. P., *Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venezia, 1605.*, str. 23. (dalje: LUCCARI)

¹³² JERKOVIĆ 1941, str. 189.

¹³³ Cons. Rog. XXIV, 172'

¹³⁴ Cons. Rog. XXIV, 180', 22. 8. 1483.

¹³⁵ Cons. Rog. XXIV, 164' 173', 9. 6. i 18. 7. 1483.

¹³⁶ Cons. Rog. XXIV, 201', 6. 11. 1483.

¹³⁷ Cons. Rog. XXIV, 205', 22. 11. 1483.

¹³⁸ KLAIĆ II-III, str. 134.

Unatoč primirju duhovi u Neretvi se nisu smirivali,¹³⁹ ali sve do smrti kralja Matijaša na ovom području ne osjeća se nikakav značajniji osmanski pritisak. Međutim, smrću kralja Matijaša (travanj 1490.) i dolaskom novog kralja Vladislava II. Jagelovića, otvorit će se niz društvenih procesa koji će imati za posljedicu onemogućavanje djelotvornog funkcioniranja kraljevske vlasti, kao i bitno smanjivanje osnove protuosmanskog otpora. Tzv. krunidbenom zavjernicom od 31. srpnja 1490.,¹⁴⁰ i dekretom ugarskog sabora od 7. ožujka 1492. g.¹⁴¹ novi je kralj doslovno kapitulirao pred zahtjevima velikaške elite, čime je uspostavljena prevlast velikaške oligarhije nad kraljevskom vlašću. Društvena i politička nemoć i nedjelotvornost Jagelovića spram Osmanlija imat će za posljedicu znatno pogoršanje ukupnog položaja hrvatskih područja. Takav razvoj društvenih tendencija će dodatno ići na ruku agresivnoj osmanskoj strategiji, te će imati za posljedicu postupan prelazak Osmanlija iz razdoblja provala i pustošenja hrvatskih zemalja, u razdoblje njihova definitivnog osvajanja.

Ovakve razvojne društvene tendencije ne samo da nisu mogle osigurati daljnje vođenje bilo kakve ambicioznije pomorske politike na Jadranu, nego su dovele do početka slabljenja već postojećih pozicija. To se najviše osjetilo na krajnjem jugu države, u Neretvi, gdje su se preostale obrambene pozicije, uz velike napore već dugo održavale, više zahvaljujući potrebama Matijaševih ambicioznih političkih planova, nego što je to odgovaralo realnom odnosu snaga na tom području, koje je već dugo vremena bilo

¹³⁹ U ovom razdoblju su Kačići, kako oni koji su pristali uz Osmanlije tako i oni koji su bili uz Mađare u Košu, razvili na Jadranu snažnu pljačkašku djelatnost, koja je poprimila oblike pravog ratnog gospodarenja. Najčešće žrtve njihovih napada su bili teritorij i podanici Dubrovačke Republike. Da bi obranili Pelješac od napada Krajinjana 11. ožujka 1484. g. Dubrovčani su se obraćali sandžakbegu.; Cons. Rog. XXIV, 228'; Četiri godine poslije, u svibnju 1488. zbog istog problema Senat je donio odluku da piše sandžakbegu.; Cons. Rog. XXV, 237'; U ožujku 1485. g. u Stonu se našla stoka koju su Kačići "qui stant sub Chos" ukrali osmanskim podanicima u Kleku.; Cons. Rog. XXV, 17', 17. 3. 1485.; U veljači 1487. Dubrovčani su naoružavali barke protiv Kačića.; Cons. Rog. XXV, 147', 21. 2. 1487.; A u svibnju je pao prijedlog da se vlada ovlasti da može naoružati jedan ili dva gripa radi obrane Pelješca "ab incursu illorum de Chos".; Cons. Rog. XXV, 170', 29. 5. 1487.

¹⁴⁰ Vladislav se obvezao da ne će uvoditi "ma kakve novotarije", kao što je činio kralj Matijaš, i tako se odrekao prava na samostalnu poreznu politiku.; KLAČIĆ II-III, str. 170.-173.

¹⁴¹ Ovim dekretom su ukinuti porezi kralja Matijaša i obnovljeno porezno ustrojstvo kako je bilo u vrijeme Sigismunda, zajedno sa izuzećima od plaćanja poreza. Kralj više nije smio pozivati u rat izvan države, a i u njezinu okviru samo ako se kraljeva plaćenička vojska ne bi mogla oduprijeti neprijatelju.; RAUKAR T., Hrvatsko srednjovjekovlje, Zagreb 1997., str. 96. (dalje: RAUKAR 1997)

potpuno izolirano i odsječeno, kao i objektivnim mogućnostima ugarsko-hrvatskog kralja. Nakon smrti kralja Matijaša, uvijek dobro obaviještene Osmanlije su uočile priliku uništiti Matijašev obrambeni sustav u Neretvi, čije postojanje je onemogućavalo konačno učvršćivanje njihove vlasti na području između Neretve i Cetine. Pojednostosti o padu Koša nam nisu poznate, međutim, još iz kolovoza 1490. g. potječe zadnja vijest da su Dubrovčani pomogli posadu u Košu sa 25 perpera.¹⁴² A prva slijedeća vijest upućuje da se sa utvrdom Koš nešto dogodilo, i da je u međuvremenu pala u osmanske ruke.¹⁴³ Naime 14. travnja 1491. g. izvor donosi da je za osmanskog prodavača soli "sub Chos" izabran Rusko Saračić Mil.¹⁴⁴ Propast obrambenog sustava u Neretvi je označio početak postupnog i potpunog uklanjanja vlasti ugarsko-hrvatskog kralja s područja južno od Velebita. Ti najjužniji posjedi ugarsko-hrvatskog kralja još će neko vrijeme predstavljati svojevrsnu tampon zonu između Osmanlija i Mlečana, dok ih Osmanlije koncem prve četvrtine 16. st. nisu potpuno osvojili.

Zaključak

U ovom uratku sam nastojao povijesno raščlaniti i obraditi strateški značaj Neretve, nakon osmanskog osvojenja Bosne, u okviru političke i vojne strategije kralja Matijaša Korvina. Razrađujući ovu temu došao sam do zaključaka da je prostor donje Neretve u ovom razdoblju bio strateški iznimno važan za sve suprotstavljene strane u sukobu, a osobito za kralja Matijaša. Uglavnom se radilo o vojno-strateškoj važnosti u okviru dvije njegove važne vojnopolitičke zadaće: protuosmanskoj borbi i pomorskoj politici na Jadranu. Za uspješno izvršenje obje ove zadaće prostor donje Neretve je trebao biti jedna od ključnih ishodišnih točaka. Međutim, iz svega je vidljivo da je strateška važnost Neretve za kralja Matijaša trpjela velike oscilacije, ali one su bile ponajviše posljedica nekonzistentnosti ukupne Matijaševe politike, podložne naglim političkim zaokretima i preokupacijama. Usprkos svemu, sve do kraja njegova života prostor donje Neretve u okvirima ukupne njegove vojno-političke strategije nije izgubio na važnosti.

¹⁴² Cons. Rog. XXVI, 116', 20. 8. 1490

¹⁴³ Donado da Lezze priopćava da su se Ugri predali Osmanlijama "per denari", ali su ih ovi "isjekli na komade"; *Historia Turchesca*, str. 190.; Domenico Malipier donosi da su Osmanlije zauzele Koš prije listopada 1490. g.; ATANASOVSKI 1979, str. 143.

¹⁴⁴ Isto, 165';

DER RAUM DER UNTEREN NERETVA IN DER MILITÄRISCHEN VERTEIDIGUNGSSTRATEGIE DES KÖNIGS MATTHIAS CORVINUS (1458-1490)

Zusammenfassung

In diesem wissenschaftlichen Beitrag wurde versucht, die außerordentliche Bedeutung der Region der unteren Neretva im Rahmen der gesamten militärisch-politischen Strategie des ungarisch-kroatischen Königs Matthias Corvinus (1458-1490) auf dem Gebiet der adriatischen Ostküste und ihres Hinterlands zu erläutern. In der Einleitung geht kurz auf die strategische Bedeutung dieser Region in der vorhergehenden historischen Periode ein. Im Mittelpunkt des Beitrags steht die Analyse der strategischen Bedeutung der Region: Zuerst im Rahmen der Strategie von Matthias gegen das Osmanische Reich, und anschließend im Rahmen seiner Politik betreffend die Küstengebiete, welche die Wiederherstellung der Macht des ungarisch-kroatischen Königs an der Adria sowie die Wiedererstehung des Ungarisch-Kroatischen Königreichs als Macht an der Adria zum Ziel hatte.

Stichwörter: Die untere Neretva, Matthias Corvinus, Strategie gegen die Osmanen, adriatische Politik.

Izvori i literatura

ALIČIĆ, A., Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Sarajevo 1985. (Popis 1475-77)

ALIČIĆ, A., Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine, Mostar 2008., (Popis 1468-69)

ANĐELIĆ, T., Srednjovjekovna župa Dubrave, Srednjovjekovne humske župe, Mostar 1999., (Župa Dubrave)

ATANASOVSKI, V., Pad Hercegovine, Beograd 1979., (ATANASOVSKI 1979)

BABINGER, F., Maometto di Conquistatore e il suo tempo, Torino 1954., (Maometto)

BENAC, A., Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica, Sarajevo 1958., (Neolitsko naselje)

BIRNBAUM, M. D., The Orb and the Pen Jannus Panonius, Mathias Corvinus and the Buda Court, Budapest 1996., (BIRNBAUM 1996)

BOJANIĆ, D., Dve godine istorije bosanskog krajišta (1479. i 1480.), POF XIV-XV, Sarajevo 1969., (BOJANIĆ 1969)

- Božić, I., Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, SANU, Posebna izdanja knjiga CC, Istorijski institut, knj. 3., Beograd 1952., (Božić 1952)
- Božić, I., Mlečani prema naslednicima hercega Stevana, Zbornik Filozofskog fakulteta VI-2, Beograd 1962., (Božić 1962)
- CHRONICA RAGUSINA, Junii Resti item Joannis Gundulae, digessit, Sp. Nodilo, Zagrabiae 1893., (Chronica)
- ĆIRKOVIĆ, S., Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba, Posebno izdanje SANU, knj. 48, Beograd 1964., (ĆIRKOVIĆ 1964a)
- ĆIRKOVIĆ, S., Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd 1964., (ĆIRKOVIĆ 1964)
- ĆOROVIĆ, V., Historija Bosne, Posebna izdanja SKA, knj. CXXIX, Društveni i historijski spisi, knj. 53, Beograd 1940., (ĆOROVIĆ 1940)
- DAD Lettere e commissioni di Levante, (Lett. di Lev.)
- DAD Consilium Rogatorum, (Con. Rog.)
- DAD Lamenta de Foris, (Lam. de For.)
- DAD Diversa cancellariae (Div. canc.)
- DINIĆ, M., Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina, JIČ III, Beograd 1937., (DINIĆ 1937)
- DINIĆ, M., Trg Drijeva i okolina u srednjem veku, Beograd 1938., (Trg Drijeva)
- DINIĆ, M., Zemlje hercega svetog Save, Glas CLXXXII, 91 (7), Beograd 1940., (DINIĆ 1940)
- DINIĆ-KNEŽEVIĆ, D., Dubrovčani u službi ugarskih vladara tokom srednjeg veka, Zbornik Matice srpske za istoriju 31, 1985., (Dubrovčani u službi)
- ELEZOVIĆ, G., Turski spomenici I-1, Beograd 1940., (ELEZOVIĆ 1940)
- FORETIĆ, V., Godina 1358. u povijesti Dubrovnika, Starine JAZU 50, 1960., (Godina 1358)
- FORETIĆ, V., Povijest Dubrovnika I, Zagreb 1980., (FORETIĆ 1980)
- FISKOVIĆ, C., Arheološke bilješke s Pelješca, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 55, 1953., (FISKOVIĆ 1953)
- FRAKNÓI, W., Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae, MVH ser. 1, vol. 6, 1891., (FRAKNÓI 1891)
- FRAKNÓI, W., Matthias Corvinus, König von Ungarn 1458-1490, freiburg im Breisgau 1891., (FRAKNÓI 1891a)
- GABRIČEVIĆ, B., Bilješke uz prvi ilirski rat, radovi Filozofskog fakulteta u Zadru sv. 12 (5), Zadar 1974., (Bilješke uz)
- GELCICH, J., Monumenta Ragusina, Libri Reformationem III, IV,V, JAZU, Zagreb 1897., (Monumenta Ragusina)
- GLIBOTA, M., Povijest donje Neretve i prvi mletački katastri, Zadar 2006., (GLIBOTA 2006)

GONDOLA, I., Croniche ulteriore di Ragusa, MSHSM knj. XV, JAZU, Zagreb 1893., (GONDOLA)

GRGIN, B., Počeci rasapa, kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska, Zagreb 2002., (GRGIN 2002)

JIREČEK, K., Die Handelsstraßen und Bergwerke von Serbien und Bosnien des Mittelalters, (Die Handelsstraßen)

JIREČEK, K., Istorija Srba, sv. I, II, Beograd 1978.-1981., (JIREČEK 1978-81)

JERKOVIĆ, R., Dvije stare tvrđave na ušću Neretve, Napredak hrvatski kalendar, Sarajevo 1941., (JERKOVIĆ 1941)

JERKOVIĆ, R., Gabela, Prilog povijesti donje Neretve, Kalendar Napredak, Sarajevo 1940., (JERKOVIĆ 1940)

KLAIĆ, N., Knezovi Frankapani kao krčka vlastela, Krčki zbornik 1, Krk 1970., (KLAIĆ 1970)

KLAIĆ, V., Prilog za povijest Poljica u XV. stoljeću, VZA 16, 1914., (KLAIĆ 1914)

KLAIĆ, V., Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, sv. II., dio III., Zagreb 1904., (KLAIĆ II-III)

KLAIĆ, V., Povijest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb 1882., (KLAIĆ 1882)

KOVAČEVIĆ, D., Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Sarajevo 1961., (KOVAČEVIĆ 1961)

KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, D., O naselju Drijeva i njegovu položaju, GDI BiH, god. XXI-XXVII, Sarajevo 1976., (O naselju Drijeva)

LISIČAR, P., Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skopje 1951., (Crna Korkira)

LUCCARI, G. P., Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venezia 1605., (LUCCARI)

LJUBIĆ, Š., O odnošajih medju Dubrovčani i Mletčani za ugarsko-hrvatskog vladanja u Dubrovniku, Rad JAZU 17, 1871. (LJUBIĆ 1871)

LJUBIĆ, Š., Listine o odnošajih južnoga slavenstva i Mletačke Republike, knj. V, JAZU, Zagreb 1875., (Listine)

MAKUŠEV, V., Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda, knj. II, Glasnik SUD XIV, Beograd 1882., (MAKUŠEV II)

MARINKOVIĆ, V., Brštanik, Istorijski glasnik 2, Beograd 1956., (MARINKOVIĆ 1956)

MATKOVIĆ, P., Spomenici za dubrovačku povijest za vrijeme ugarsko-hrvatske zaštite, Starine JAZU 1, 1869., (MATKOVIĆ 1869)

MATUZ, J., Osmansko Carstvo, Zagreb 1992., (MATUZ)

MIKLOŠIĆ, F., Monumenta Serbica spectancia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae 1858., (MIKLOŠIĆ)

- MUSTAĆ, I., Počitelj u sustavu obrane hrvatsko-ugarske države od Turaka; Povijest hrvatskog Počitelja, Čapljina-Zagreb 1996., (MUSTAĆ 1996)
- NAGY, I – NYARI, A., Magyar diplomaciai emlékek Matyas kiraly karabol I, Budapest 1875., (NAGY 1875)
- NEHRING, K., Matthias Corvinus, Kaiser Fridrich III und das Reich. Zum hunyadisch- habsburgisches Gegensatz in Donauraum, München 1975., (NEHRING 1975)
- NODILO, S., Annales Ragusini anonymi item Nikolai de Ragnina, MSHSM XIV, SS I, Zagreb 1883., (Annales)
- NOVAK, G., Vis, Zagreb 1961., (NOVAK Vis)
- NOVAK, G., Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Sirakuškog na Jadranu, Serta Hoffileriana, Zagreb 1940., (Kolonizatorsko djelovanje)
- NOVAK, G., Stari Grci na Jadranskom moru, Rad JAZU 322, 1961., (Stari Grci)
- ORBINI, M., Il regno degli Slavi, (ORBINI)
- PAPONJA, A., Neki aspekti osmanskog prodora na područje zapadno od Neretve, Hercegovina 23, Mostar 2009., (PAPONJA 2009)
- PASTOR, L., Geschichte der Päpste II, Freiburg im Breisgau 1926., (PASTOR 1926)
- PAŠALIĆ, E., Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1960., (Antička naselja)
- PATSCH, K., Povijest i topografija Narone, Metković 1996., (PATSCH 1996)
- PIRRENE, H., Les villes du Moyen age, Bruxelles 1927., (PIRENNE 1927)
- POPARIĆ, B., Tužna povijest hercegove zemlje 1437.-1482., Zagreb 1942., (POPARIĆ 1942)
- POVIJEST BOSNE I HERCEGOVINE, knjiga I., HKD Napredak, Sarajevo 1942.-1991., (Povijest BiH)
- RAČKI, F., Documenta historicae chroaticae periodum antiquam illustrantia VII., Zagreb 1887., (RAČKI Documenta)
- RADONJIĆ, J., Donado da Lezze i njegova “Historija Turchesca”, Godišnjica Nikole Čupića XII, Beograd 1913., (Historija Turchesca)
- RÁSZÓ, G., The Mercenary Army of King Matthias Corvinus; From Hunyadi to Rakóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungari, Brooklyn 1982., (RÁSZÓ 1982)
- RAUKAR, T. – PETRICIOLI, I. – ŠVELEC, F. – PERIČIĆ, Š., Prošlost Zadra III, Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797, Zadar 1987., (Prošlost Zadra III)
- RAUKAR, T., Hrvatsko srednjovjekovlje, Zagreb 1997., (RAUKAR 1997)
- SIVRIĆ, M., Srednjovjekovna župa Luka, Srednjovjekovne humske župe, Mostar 1999., (Župa Luka)

- SKARIĆ, V., Sarajevo i njegov teritorijalni razvitak u 15. i 16. vijeku, "Izabrana djela" knj. II, Sarajevo 1985., (SKARIĆ 1985)
- STOJANOVIĆ, Lj., Stare srpske povelje i pisma, knj. I, dio II, Beograd 1934., (STOJANOVIĆ 1934)
- SUIĆ, M., Istočna jadranska obala u Pseudo-Skylakovom Periplu, Rad JAZU, knj. 306, Zagreb 1955., (Istočna jadranska)
- ŠIŠIĆ, F., Letopis Popa Dukljanina, Posebno izdanje SKA knj. XLVII, Beograd 1928., (Letopis)
- ŠKRIVANIĆ, G., Putevi u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd 1974., (ŠKRIVANIĆ 1974)
- ŠUNJIĆ, M., Bosna i Venecija, HKD Napredak, Sarajevo 1996., (ŠUNJIĆ 1996)
- ŠUNJIĆ, M., Kad je mletačka posada ušla u hercegovu tvrđavu Visući, GDI BiH 15, Sarajevo 1964., (ŠUNJIĆ 1964)
- ŠUNJIĆ, M., Stipendiarii Veneti u Dalmaciji i Dalmatinci kao mletački plaćenici u XV vijeku, GDI BiH XIII, Sarajevo 1962., (ŠUNJIĆ 1962)
- ŠUNJIĆ, M., Dalmacija u XV stoljeću, Sarajevo 1967., (ŠUNJIĆ 1967)
- TADIĆ, J., Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I/1, Beograd 1935., (TADIĆ 1935)
- THALLOCY, L., Diplomatarium Ragusanum, Budapest 1887., (Diplomatarium)
- THALLOCY, L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München-Leipzig 1914., (Studien)
- THALLOCY, L. - BARABAS, S., Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus, Budapest 1910., (Codex)
- TOŠIĆ, Đ., Trg Drijeva u srednjem vijeku, Sarajevo 1987., (Tošić 1987)
- TOŠIĆ, Đ., Uređenje srednjovjekovnog trga Drijeva, GDI BiH XXXIV, Sarajevo 1983., (Tošić 1983)
- TOŠIĆ, Đ., Stanovništvo srednjovjekovnog trga Drijeva, Prilozi Instituta za istoriju 18,19/XX, Sarajevo 1982., (Tošić 1982)
- TOŠIĆ, Đ., O drijevskoj carini, Prilozi instituta za istoriju 16, god. XV, Sarajevo 1979., (Tošić 1979)
- TOŠIĆ, Đ., Brštanik u srednjem vijeku, GDI BiH XXI-XXVII, Sarajevo 1976., (Tošić 1986)
- VEGO, M., Naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo 1957., (VEGO Naselja)
- ZANINOVIĆ, M., Ilirsko pleme Delmati, Godišnjak Akademije BiH IV, 1966., (Delmati)
- ZANINOVIĆ, M., Od Helena do Hrvata, Zagreb 1996., (Od Helena)
- ZBORNİK KONSTANTINA JIREČEKA, sv. I, Posebno izdanje SANU, knj. 326, Beograd 1959., (Zbornik Jireček)